

POLKOVNIK ANTON KOKALJ

Erika Jazbar

PRIČEVANJE DR. TADEJE VOJE BERGANT

V družbi so dajali vtis, da je svoboda, za tiste, ki so jih imeli na piki, pa je bilo strašno

V sredo, 6. oktobra 2021, sem se mudila v Kamniku na domu zdravnice anesteziologinje Tadeje Voje Bergant (1957), kasneje se nam je pridružil tudi njen brat Gregor, elektroinženir in glasbenik, zborovodja ter organist. Tadeja in Gregor sta dva izmed štirih otrok Marije Kokalj Voje in vnuka polkovnika Antona Kokalja (1892–1945), častnika, ki je začel svojo pot v avstro-ogrski vojski, jo nadaljeval v Kraljevini Jugoslaviji, končal pa kot polkovnik Slovenskega narodnega varnostnega zbora. Zadnji dve leti svojega življenja je preživel pri Sv. Ivanu v Trstu, prve dni maja 1945 ga je Ozna prijela pri Gorici, bil je v zaporu, za njim se je nato izgubila vsaka sled. Njegovi posmrtni ostanki počivajo v enem izmed trnovskih brezen nad Gorico.

Dr. Tadeja in inž. Gregor sta mi v večurnem pogovoru spregovorila o dedu Tončiju, kot so ga imenovali domači, pravzaprav o drobcih, ki sta jih lahko napol naskrivaj slišala doma, o njegovi hčerki in svoji mami Mariji – Merici, o stricu Toniju – Tončku, ki ga nista nikoli poznala, ker je bil v prvih povojnih letih žrtev nikoli razčiščne tragične zgodbe. Tako kot oče tudi on počiva neznano kje. Spregovorila pa sta tudi o preganjanju, ki ga je bila družina deležna v času jugoslovanskega komunističnega režima.

Stari mami Mariji – Meri, pravili smo ji nani/nanica, se moram zahvaliti, če sem kaj zvedela o dedu. Rada mi je pripovedovala, da je bil zaveden Slovenec in srčen človek, zelo izobražen in trden katoličan, v uniformi je hodil tudi k maši. O vojnih in povojnih letih smo govorili malo ali nič, tako rada bi kaj zvedela, pa so bili vsi tihi. O starem očetu in obeh stricah – Tončku, ki so ga ubili, ko je bil star 18 let, in Stane-

Družina Kokalj v Beogradu (1939)

Anton Kokalj v Zagrebu (1935)

Družina Kokalj s Stanetom (1939)

Kralj Peter II. Karađorđević (1939)

tu, ki je umrl kot dojenček, pa smo govorili, vsi trije so ostali živi v naši družini. Nič političnega ni bilo v tem, le ohranjanje spomina na drage osebe.

Kaj je stara mati pripovedovala o dedu, svojem možu Antonu Kokalju?

Ded Tonči je bil v družini edini otrok, ostal je brez očeta, ko je bil star 10 let. Njegova mama Fani je izhajala iz znane družine Šumi iz Kranja, po moževi smrti se je morala prebijati, kot je vedela in znala. Po duši je bil ded kulturnik, ljubil je predvsem literaturo, postal pa je vojak zaradi možnosti zaposlitve in kariere. Konec avstro-ogrske monarhije je dočkal kot major, če bi se zgodovina obrnila drugače, bi postal "von".

Stara mama je dedu sledila v vsem, bila je živahna in veselega značaja, v premožni in ugledni družini ljubljanskih trgovcev Leskovic so bili vsi taki. Zelo rada je imela obiske in ljudi, širok krog prijateljev tudi v liberalnih vrstah, z njo si se pošteno nasmejal, bila je tudi resnicoljubna. Pozitiven značaj je ohranila ►

Kostnica na pokopališču v Gonarsu in spominski park

do zadnjega, tudi v letih bolečine, strahu, smrti najdražjih.

Kdaj sta se poročila?

Leta 1928 pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Zaradi dedkovega poklica se je družina veliko selila po stari Jugoslaviji. Mama Marija, ki je nosila enako ime kot stara mama, se je rodila leta 1929 na Sušaku, tam je bila tudi krščena, stric Toni se je rodil naslednje leto. Nazadnje so živeli v Beogradu, kjer je mama obiskovala šolo in kjer se je leta 1939 rodil še tretji otrok Stan-ko, ki pa je po treh tednih umrl zaradi malarije. Tam je tudi pokopan.

V Beogradu je bil ded adjutant jugoslovanskega regenta, kneza Pavla, spremljal ga je povsod, na dvoru so ga imeli zelo radi, mama in stric pa sta se igrala s prestolonaslednikom Petrom in njegovim bratom.

Kje je družina preživela vojna leta?

Po bombardiranju Beograda je ded hotel obvarovati družino, zato jo je leta 1941 preselil k ženinim sorodnikom v Ljubljano, kjer so oz. smo nato živeli tudi po vojni. On je ostal v Beogradu. Nemci so ga najprej dali v hišni pripor, nato so ga izročili Italijanom, ki so ga skupaj z drugimi jugoslovanskimi oficirji spomladi 1942 poslali v taborišče, najprej v Gonars, nato v Chiesanuovo pri Padovi, nazadnje nekam v

okolico Turina. Domov se je vrnil decembra 1942. Naslednje leto jeseni je bil poslan v Trst, da bi tudi na Primorskem organiziral domobranstvo, ki se je tam imenovalo Slovenski narodni varnostni zbor.

Tine Velikonja je v daljšem zapisu z naslovom *Smrt kraljevega adjutanta*, ki ga je posvetil dedu in je izšel v 29. številki reviji *Zaveza* (junija 1998), med drugim zapisal: »Primorskim domobrancem sta namreč uspeli dve reči, ki ljubljanskim nista: niso prisegli Nemcem, kar je Kokaljjeva zasluga, in pravočasno so se umaknili prek Soče in se rešili.«

Članek je tudi najpopolnejši tekst o dedu, o njem ni ravno veliko napisanega. Z dr. Velikonjo sva se dobro poznala, bila sva oba zdravnika, bil je generacija moje mame, veliko je vedel, veliko pa tudi poizvedoval, tako da je zanesljivo napisano.

Vrniva se v medvojno Ljubljano. Kje je živila družina Kokalj, ko se je preselila v Ljubljano?

V stari Ljubljani, na Florjanski ulici 1, danes je to Gornji trg, v našem domu pa je Galerija Fortuna. Za hišo je bil lep velik vrt, čisto pod gradom. Stara mama je bila, kot rečeno, iz ugledne družine Leskovic, v bistvu se je vrnila domov. Tam smo nato živeli tudi mi.

Dom na Gornjem trgu v Ljubljani

Ko je bil ded poslan v Trst, mu družina ni sledila?

Ne, družina ni živela v Trstu, v Trst je odhajala le dedkova žena in se nato vračala v Ljubljano.

Kaj veste o njegovi smrti?

Kako in kdaj je umrl, kje počiva, ne vemo. O njegovi aretaciji so krožile različne zgodbe, družina je v tistih dneh ostala v Ljubljani, ni se umaknila na Koroško, ded pa se ni več vrnil domov.

Vemo le, da se je zadnje dni aprila 1945 odločil, da se ne bo skupaj z drugimi zatekel na ladjo in iz tržaškega pristanišča zbežal na zahod, temveč da se bo napotil v Gorico. »Ne bom zapustil svojih,« je menda rekel. Iz Trsta so se v Gorico napotili z avtom, bili so štirje, ob njem njegov tajnik Janko Šmid, njegov svak, poročnik Vlado Mazi, ki je živel pri njem pri Sv. Ivanu v Trstu, ter štabni oficir Janez Jenko.

Ko so prišli v Gorico, so poiskali zatočišče pri znancu, ded se je s Šmidom napotil do nadškofa Margottija, skupina se je tako razdelila. Mazi in Jenko sta se po svojih poteh rešila, Mazi je nato živel in umrl v Argentini, Jenku je uspelo zbežati takoj. Ded in Šmid sta ostala v mestu, ki je bilo že zasedeno; uniforme nista nosila, kaj kmalu pa ju je prijela Ozna, ju prepoznala in odvedla v goriški zapor, kjer sta bila

v sosednjih celicah. Deda so menda zasliševali in mučili, Šmid ga nato ni več slišal, tako da ni vedel, ali so ga ubili v Gorici ali so ga peljali v Trnovski gozd. Vsekakor počiva v enem od tamkajšnjih brezen.

Kaj pa njegov tajnik Šmid?

Odvedli so ga v Ljubljano, imel je proces skupaj z drugimi oficirji, odsedel je nekaj let in ostal živ. Njegov brat je bil frančiškan v Šiški. Poznal je mojo mamo in staro mamo, a se jih je otepal.

Tudi dedkov pomočnik Franc Dragar je preživel in živel v Sloveniji, skupaj smo bili tudi v cerkvi, a nam ni nikoli nič povedal.

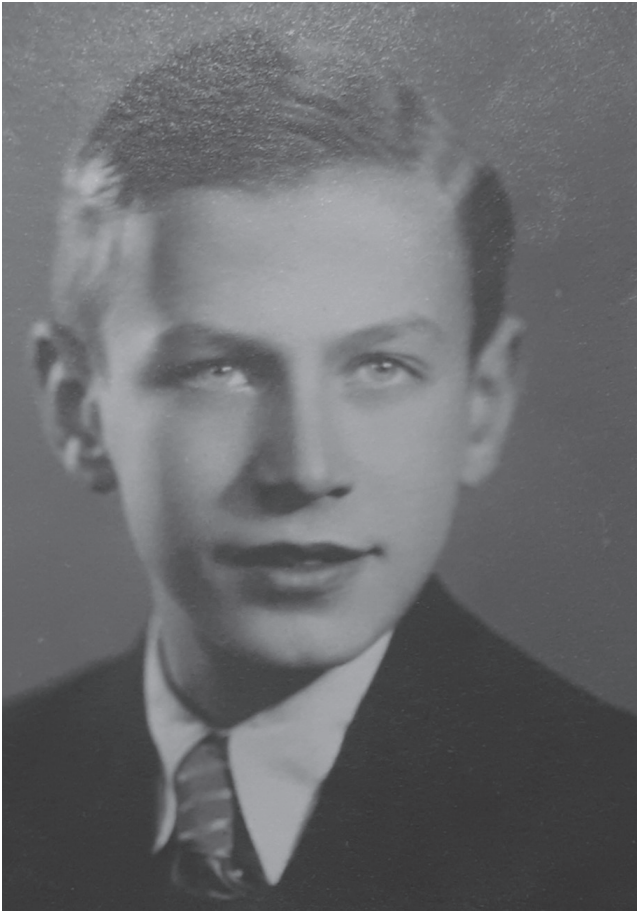
Ali vam je mama kaj pripovedovala o svojem očetu?

O družinski zgodbi in očetu ni veliko govorila, če pa je, je tudi ona pravila, da je verjel v Slovence. Na Primorskem si je zelo prizadeval in se boril za slovenske šole, župane, kulturo. O njegovi smrti nisem nič vedela, doma nam niso nikoli nič povedali, ker so se bali. Otroci nismo drezali vanje, ker je bilo že toliko bolečine. Bili so hudi časi.

V nasprotju z babico, ki je bila živahna, je imela mama bolj zaprt značaj. Z mojim očetom, ki je izhajal iz družine Vojetovih – bili so liberalci, tako kot mi torej niso bili "pravoverni" –, sta se poročila v Ljubljani leta 1955. Oče je bil inženir, imela sta štiri otroke in sta si zgradila hišo v Trnovem. Po poroki se je mama nekoliko razživela, pred tem ni imela ravno enostavnega življenja, izgubila je očeta in brata, ni mogla nadaljevati študija, babico so tudi zaprli, vrgli so jih iz domače hiše, živeli so v revščini. Bila pa je prava borka.

Kako pa je izgubila brata Toneta?

Tonček so mu pravili, rodil se je v Beogradu leta 1930, tam je bil tudi krščen. Takrat je bil v zadnjem letniku klasične gimnazije v Ljubljani in je preživel družino, sestro oz. mojo mamo, ki je študirala ekonomijo, in mamo oz. mojo ►

Kokaljev sin Toni

babico, ki je bila gospodinja. Babica ni bila nikoli zaposlena, bila pa je umetniško nadarjena. Leta 1945 so bili ob vse in si je morala pomagati. Iz uniform je šivala plašče. Po vojni je iskala kako zaposlitev, a zanjo službe ni bilo, tako da tudi dohodkov ni bilo.

Tonček je bil izredno bister, iznajdljiv, samozavesten, punce so ga obletavale, on pa se zanje ni zmenil, ker je imel druge skrbi, zbiral je tudi znamke in jih prodajal, da je lahko pomagal domačim. Bilo je oktobra 1948, star je bil 18 let, nekega dne ga ni bilo iz šole več domov, stara mama, ki je iskala informacije vse naokrog, pa odgovora ni dobila.

Slovenski podjetnik, ki je živel v Švici, je pravil, da sta bila prijatelja in skupaj v organizaciji, ki je delovala proti sistemu. Zvedelo se je, da bo aretiran, zato je zbežal iz učilnice, skrival se je pri sošolcu, ki ga je nato spremljal do meje, da bi zapustil državo, pa se je sošolec

Kokaljeva vdova je bila zaprta v taborišču v Ferdrengu ...

vrnil v Ljubljano sam. Sumili so, da ga je ravno on pripeljal pred puške. Takega mnjenja je bil tudi Tine Velikonja.

O stricu smo zvedeli to, kar smo lahko brali v knjigah, ki so izšle v zadnjih letih. Kolikor vemo, stric ni bil v nobeni organizaciji, njegova krivda je bila, da je bil sin polkovnika Antona Kokalja. Z Antonom Drobničem in Justinom Stanovnikom so bili generacija, niso pa bili skupaj v organizaciji, zaradi katere sta bila onadva zaprta.

Staro mamo so nekaj mesecev kasneje poklicali in ji po telefonu sporočili, da so ga ustrelili, ko je hotel ilegalno prestopiti mejo. Uradnega dokumenta pa ni imela nobenega.

Križev pot se je nato za Vašo družino nadaljeval.

Drži. Babico so potem še zaprli, formalno zato, ker ni bila zaposlena niti ni iskala službe, kar nikakor ni bilo res. Osem mesecev je bila zaprta, od julija 1949 do marca 1950. Ko so jo izpustili, je morala podpisati, da ne bo nič govorila. Ostrigli so ji dolge lepe lase, jo mučili, domov se je vrnila brez zob. Zaprta je bila v Ferdrengu na Kočevskem in v Škofji Loki.

V staro hišo na Gornjem trgu se je naselil miličnik, tako da so nas vrgli ven, kar je bil,

... in tudi v kletnih prostorih škofjeloškega gradu.

kot kaže, glavni razlog za prijavo. Mama in babica sta se nato izselili v podstrešno sobo na Stari trg. Mama je morala v službo, da se je lahko preživljala, zato je prekinila študij.

Kje hranite družinski arhiv?

Nimamo ga, najnujnejše so skrivali, drugo so sproti uničevali, pisma sežigali, nekatera pisma je mama dala župniku v Trnovem Janezu Pogачniku, naj jih prebere in sam uniči. Ko smo živeli na Gornjem trgu, smo imeli ogromno preiskav, zaplemb premoženja, iskali so vsako pretvezo, da bi nas vrgli iz hiše, tako da imam zelo malo družinskih pisem in predmetov.

Je mamo kdo poiskal, da bi kaj povedala o očetu?

Preden je leta 1982 izšla knjiga *Domobranstvo na Primorskem*, je z mamo kontaktiral zgodovinar Boris Mlakar, a ni hotela govoriti, knjige tudi ni hotela prebrati. Jaz sem jo prebrala v eni sapi, ker sem hotela vedeti.

Stara mama se je menda povezovala z nekaterimi družinami, ki so imele podobno usodo, pred nami pa so bili vsi tiho, tudi obiskov te vrste nismo imeli.

Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem* (1982)

So učitelji vedeli, kdo ste?

Mi smo seveda o tem molčali, v šoli se nismo izpostavljali, si predstavljam, da so vodilni na šoli vedeli, pa verjetno tudi kak učitelj in profesor.

Ste imeli kdaj težave zaradi deda?

V glavnem ne, brat Gregor pa.

Medtem se nam je pridružil inž. Gregor, ki je prevzel besedo in podrobneje spregovoril o tem, kar se mu je zgodilo tik pred slovensko pomladjo.

Bilo je leta 1984 ob obletnici Titove smrti. Med odmorom smo s sošolci razpravljali o Titovi osebnosti in njegovi vlogi, skupina se je razdelila, govor je bil tudi o povojnih žrtvah, o katerih so takrat že pisali. Nisem bil glavni akter v skupini, ki je dvomila o Titovi osebnosti, a me je očitno nekdo tako dojel, doma to povedal ►

Brez strahu so zaživel le z demokratizacijo Slovenije.

očetu, ki je bil zagrizen komunist, ta me je prijavil in sprožil se je postopek. Pritiskali so na ravnatelja elektrotehniške šole, ki sem jo obiskoval v tretjem letniku, naj ukrepa, na mladinsko organizacijo, naj me izpišejo, kar so storili, mama je morala na razgovor, imel sem dve zaslišanji na policiji. Star sem bil 18 let.

Kako je potekalo zaslišanje na policiji?

Niso bogvekakako drezali vame, me napadali ali psovali z izdajalcem, dali pa so mi vedeti, da o meni vse vedo. Bilo je bolj podobno ustrahovanju, rekli so mi, da me bodo izključili, da ne bom maturiral, da ne bom mogel na univerzo. Šele na drugem zaslišanju so mi povedali, česa me obtožujejo.

Kasneje sem zvedel, da je trnovski župnik Janez Pogačnik skupaj z nekaterimi drugimi posredoval, da so umaknili obtožnico. Ko je tožnik država, nimaš nobene možnosti. Bi odsedel ali bi mi prepovedali nadaljevanje študija.

Kako pa so postopali v šoli?

Tam je vzporedno potekal drug postopek. Dobil sem ukor, najmilejšo kazen, ravnatelj me je večkrat poklical na pogovor, bil je prijazen in sem mu zaupal marsikaj, tudi o naši družini, kar je potem uporabil proti meni. Na mojo

Družinska grobnica na Žalah

stran pa se je postavila profesorica slovenščine, ki je bila sicer levičarka, in prepričala še koga. Spraševali so me, od kod sem zvedel za poveljne poboje. Od Dedijerja, mi je zapisala v zgovor, in tako sem povedal, pa čeprav ga nisem prebral. Mi pa niso očitali, da izhajam iz družine Kokalj.

Pogovor nato nadaljujeva z dr. Tadejo.

Kdaj ste lahko zaživel brez strahu?

V bistvu šele leta 1991. Sistem je deloval do zadnjega, metode niso spremenili, nič se ni smelo govoriti, vprašati, poizvedovati. Leta 1984 sem bila sprejeta v Klinični center kot mlada zdravnica. Tudi mene so popisali. Bala sem se, da zaradi bratovega postopka in naše družine ne bom dobila službe, grozno je bilo.

V družbi so dajali vtis, da je svoboda, za tiste, ki so jih imeli na piki, pa je bilo strašno. Drugi se tega niso zavedali, pravzaprav niso vedeli. Zamudila sem sicer čas Kavčičeve vlade, ko se je pritisk nekoliko omilil, ker sem se ravno preselila v Kamnik in si ustvarila družino.

Kje počivajo Vaši domači, kje imate družinsko grobnico?

Na Žalah imamo grob, na njem sta vpisana

Vojetovi pred tolarjem Marije Terezije v Trstu

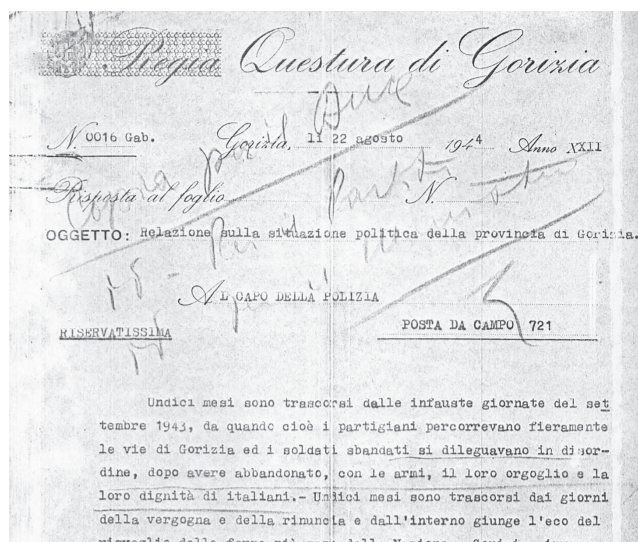
tudi stric in ded, pa čeprav ju v grobu ni, počivata neznano kje. Nekateri družinski člani so se ju bali napisati, stara mama pa je bila odločna: »Tega mi ne bodo preprečili!« Ob dedkovem imenu piše *polkovnik*. Nagrobnika nam zaradi tega niso pomazali niti poškodovali.

PO TRŽAŠKIH IN GORIŠKIH POTEH POLKOVNIKA ANTONA KOKALJA

PRVA POSTAJA – GORICA

Z dr. Tadejo Voje smo se po obisku v Kamniku dalj časa menili, da bi skupaj s sorodniki obiskali kraje dedovega delovanja na našem koncu: Trst in mestni predel Sv. Ivana, kjer je polkovnik Kokalj živel v ulici Giulia, mesto, kjer je stala kasarna, v kateri so bile nastanjene čete SNVZ in je bil sedež rekrutne šole, štab SNVZ v ulici Monte Cengio, slovensko vojaško bolnišnico v ulici Cologna. Pa Gorico, kamor je redno zahajal ob pomembnejših dogodkih, a tudi sicer. V Gorici oz. na Goriškem se je na začetku maja 1945 tudi končala njegova tuzemska pot.

Če sta bila vojaški sedež in operativa SNVZ v Trstu, so se predvsem na Goriškem uresničevala Kokaljeva prizadevanja na šolskem,

Poročilo, ki ga je goriški kvestor pošiljal tudi dučuju.

kulturnem, upravnem in družbenem področju. V Trstu je to uspelo le v manjši meri, nasprotovanje italijanske strani je bilo premočno. Razloge gre iskati v različnem političnem, družbenem, kulturnem, etničnem kontekstu obeh mest, različni umeščenosti, pomenu in vlogi Slovencev v mestnem tkivu, pa tudi drugačnosti soudeleženih akterjev na slovenski in na italijanski strani, zlasti obeh prefektov. V Gorici je to bil avstrijsko formirani plemič Marino Pace, v Trstu iredentist in fašist Bruno Coceani.

Do napetosti, večjih in manjših incidentov s fašisti, italijanskimi nacionalisti, salojci, pripadniki enot X Mas, ki so na prisotnost slovenskega v javnosti gledali z velikim nelagodjem, je prihajalo v obeh mestih. Zgovorna so poročila, ki jih je o političnem stanju na Goriškem nadrejenim v Salò pošiljal goriški kvestor oz. šef italijanske policije Vito Genchi. V njih se je veliko posvečal Slovincem, tožil nad pridobitvami slovenske strani, ki so bile tudi vidne v javnosti z lepaki, večjimi in manjšimi dogodki, šolami, predavanji, imenovanji slovenskih predstavnikov, in pozival nadrejene, naj posežejo pri Nemcih.

Poglavje, ki ga na našem koncu ni

Morala je popustiti pandemija covid-19, ►

počakati je bilo treba na rešitev nekaterih manjših težav, tudi usklajevanje datumov je vzelo nekaj tednov. Vse do nedelje, 7. maja 2023, ko smo se zbrali na parkirišču pred mejnim prehodom pri Rdeči hiši v Gorici. Sedem nas je bilo: brat in sestra Voje – Gregor, Tadeja in Damjana – ter Gregorjeva sinova Kristjan in Martin, ob njih vodiča po tem koncu slovenstva, podpisana za goriški, Ivo Jevnikar za tržaški del obiska.

Oba sva bila nekoliko v zadregi, saj glede marsikaterega odstavka te zgodbe ostaja veliko (danes) nedorečenega, tudi neraziskanega, veliko je večjih ali manjših vrzeli, odstopanj, različic, dvomov. Živih pričevalcev, ki bi pomagali z nasvetom, ali gre verjeti temu ali onemu dokumentu oz. časopisni kroniki, ki bi znali povedati, kje je kaj bilo, ni več, zamudili smo jih v letih in desetletjih, ko je o tem poglavju le poredko padla beseda, če pa je, se je s tem opravilo mimogrede in s poenostavljeno sintagmo. Pri akterjih z našega konca, ki so bili pri zgodbi soudeleženi, pa je bila v javnosti ali v širši družbi v glavnem nezaželeno tema.

Domobranstvo je kranjska zadeva, pravi utečena definicija, na katero so na našem koncu odgovorni na strani, ki smo jo nekoč nazivali demokratična, že pred desetletji pristali. Med Slovenci v Italiji in na Primorskem je tako obveljalo, da so bili primorski domobranci in z njim povezani protagonisti v glavnem možje, ki so prihajali iz osrednje Slovenije, kar bo le delno držalo, če pomislimo na imena, ki nastopajo v tej zgodbi, ki se je pisala na številnih področjih. V letih 1944–1945 boste našli veliko primorskih avtohtonih ljudi med upravitelji, kulturniki, šolniki, aktivisti, sodelavci, tudi med vojaki SNVZ. Skupno jih je bilo približno dva tisoč, med njimi je bilo Primorcev za približno polovico, veliko jih je imelo tudi primorske korenine; bili so sinovi beguncev, ki so med prvo svetovno vojno in po njej zapustili Primorsko in so se vračali k svojim koreninam, v deželo, ki jo je fašizem narodno opustošil.

Msgr. Mirko Brumat

Pri Rusi hiši

Pri mednarodnem mejnem prehodu pri Rožni dolini – ali po goriško pri *Rusi hiši* – smo postali pred današnjo policijsko kasarno Massarelli, kjer je bila na začetku maja 1945 goriška splošna bolnišnica. Če se držimo besedila, ki ga je o Antonu Kokalju v reviji *Zaveza* objavil Tine Velikonja in o katerem svojci pravijo, da o njihovem dedu največ pove, naj bi ga Ozna ujela v tej stavbi.

Bo držalo? Ali se je to zgodilo pred bolnišnico, za katero so skrbeli usmiljeni bratje v mestnem središču? Nepoznavanje goriških ulic, trgov in točk pri tistih, ki pišejo dokumente, članke ali pripovedujejo, prinaša tudi večje ali manjše napake, ki se nato prepisujejo iz članka v članek.

V tej danes obmejni stavbi je 16. februarja 1937 po več tednih muk zagotovo umrl goriški glasbenik Lojze Bratuž, ki je na koru podgorske cerkve konec decembra 1936 vodil sloven-

Trg Sv. Antona v Gorici

sko petje, skupina fašistov pa ga je prišla in prisilila, da je pil strojno olje.

Vstopili smo v dva avta in začeli obisk Gorice. Vozili smo mimo nekdanjega malega semenišča, kjer danes domuje tržaška univerza, v tamkajšnji vili Boeckmann se je izgubil dragoceni arhiv duhovnika Stanka Žerjala, ki je bil med goriškimi akterji dogajanja dveh let, o katerem je govor. Med drugim je odgovarjal za Socialno pomoč.

Peljali smo se ob Starem placu oz. Trgu sv. Antona, kjer je po dveh desetletjih fašističnega zatiranja vsega, kar je bilo slovenskega, goriška Marijina družba kot prva slovenska sredina po 8. septembru 1943 začela pripravljati slovenske dogodke pod oboki nekdanjega frančiškanskega samostana. Najprej so bila to verska srečanja v cerkvi sv. Antona, nato shodi v tamkajšnji palači Lantieri. Msgr. Mirko Brumat, ki je bil markantna osebnost goriške duhovščine, je vodil slovenska dekleta, si upal in tudi znal to izpeljati.

Goriška Marijina družba je bila znanilka narodne pomladi, ki je v širšem obsegu zacvetela nekaj mesecev kasneje, ko je prizadevanjem in zahtevam nekaterih goriških krogov dala krila kadrovska in politična pomoč, ki je od pozne jeseni začela prihajati iz Ljubljane. Druga četa SNVZ se je z vlakom pripeljala v Gorico 7. maja 1944. V sprevedu z godbo na

Prenos krste padlega domobranca Slavka Kravosa po pogrebu v goriški stolnici

čelu in petjem slovenskih pesmi je korakala po Korzu in po glavnih mestnih ulicah do kasarne na Rimski ulici, kjer je bila nastanjena. Manjše skupine slovenskih vojakov so bile v mestu že od decembra, tako kot so že prej začeli prihajati tudi drugi akterji, ki so začeli nastavljati delo na narodnem polju.

Ob sprejemu vojske na goriškem kolodvoru je polkovnik Kokalj obšel četo in v kratkem nagovoru dejal med drugim sledeče: "Prišli ste kot stražarji naše zemlje prav v času, ko je zemlja pričakovala dežja. Kakor je zemlja dobila dež, tako je tukajšnja zemlja dobila v vas varuha. Zavedajte se, da niste sami, da so ob vaši strani še druge sile in da ste tu doma. Pozivam vas, da ste pošteni, da čuvate vaš glas, da ste dobri, da branite čast svoje zemlje in da ne zavržete svoje lastne časti. Zavedajte se, da ste v kraju, kjer žive tudi Furlani in Italijani. Zato ne izzivajte nikogar. Prepričan sem, da boste živeli pošteno in zadovoljno, ker ste vsi domačini." (*Goriški list*, 10. maja 1944)

Na Travniku

Obiskali smo goriško stolnico, najstarejšo cerkev pod grajskim naseljem, ki je posvečena mestnima zavetnikoma sv. Hilariju in Tacijanu in v kateri so bile takrat maše s slovensko ▶

V prostorih današnje mestne knjižnice je bila slovenska osnovna šola, pod Kapelo pa slovenska gimnazija.

pridigo ob 6. uri zjutraj pa tudi pogrebi padlih slovenskih fantov. Ustavili smo se pri Avditoriju furlanske kulture v Rimski ulici, ki stoji na točki, kjer je stala kasarna, v kateri so bili vojniki SNVZ.

Postali smo na Travniku, na glavnem goriškem trgu, v spomladanski majski nedelji smo posedli v kavarni oz. enoteki, ki so jo odprli Slovenci iz matičnega dela Brd, s pogledom na baročno cerkev sv. Ignacija. V tej cerkvi so se slovenski vojaki redno udeleževali slovenskih maš, na tem trgu so se zadrževali slovenski izobraženci; v stavbi, kjer zdaj domuje kino, je avgusta 1944 potekala slavnostna

in množično obiskana slovenska akademija, spomladi 1945 pa je bil v njej večer, posvečen pesniku Francetu Balantiču.

Z avtom smo se nato peljali mimo Katoliške knjigarne, ki je obratovala že takrat, ob njej mimo nadškofijskega dvorca, kjer je polkovnik Kokalj zaman iskal zatočišče pri goriškem nadškofu Karlu Margottiju. Tudi njega so prve dni maja 1945 za nekaj dni zaprli. Po nekdanji Gosposki ulici, danes ulici Carducci, smo vozili mimo nekdanje papirnice, kjer so šolarji kupovali potrebščine, in sedeža tiskarne Lucchesi (Lukežič) v ulici Favetti, kjer so tiskali *Goriški list* in slovenske tiskovine tistega obdobja.

Današnji in takratni goriški zapor

Stavba goriške občine

Spomenik so razstrelili vojaki SNVZ.

Prišli smo pod Kapelo oz. Kostanjevico, kjer je v stavbi, ki je še danes šola, v šolskem letu 1944/1945 domovala slovenska gimnazija z ravnateljem Jožo Lovrenčičem in 170 vpisanimi fanti in deklet. Skupaj s slovensko osnovno šolo v ulici Mameli, ki jo je obiskovalo več kot 200 otrok, je to bila prva uradna slovenska šola po Gentilejevi reformi. Njen učni kader so sestavljali tako Primorci kot mladi profesorji, ki so prišli z ljubljanske univerze, dijaki pa so bili iz mesta in okoliških krajev.

Vozili smo mimo županstva, kjer je bil pod nemško upravo edini slovenski podžupan v zgodovini mesta, odvetnik Nikolaj Tonkli, peljali smo se mimo zapora, v katerem je bil mogoče zaprt, mogoče tudi ubit polkovnik Anton Kokalj. V mestu je bilo več točk, v katerih so bili pod Titovo upravo številni zaprti – od vojašnic do šolskih stavb, kletnih prostorov, gradu. Pravi zapor s celicami pa je bil in še danes stoji nedaleč od občinske palače v ulici Barzellini.

Po Korzu

Prišli smo do Spominskega parka, kjer smo si ogledali razstreljeni spomenik, ki je nekoč kra-

Poltednik Goriški list

ljeval sredi parka in so ga postavili leta 1929 v spomin na goriške prostovoljce, ki so med prvo svetovno vojno dezertirali iz avstrijske vojske in se borili, da bi Gorica pripadla Italiji. Do razstrelitve za italijanski del prebivalstva pomembnega pomnika je prišlo v avgustovski noči leta 1944, dinamit so nastavili v režiji SNVZ kot odgovor na atentat, ki so ga teden prej fašisti pripravili v mestnem gledališču Verdi, da bi preprečili slovensko akademijo, ki so jo nato postavili na oder v dvorani na Travniku. Bil je to višek napetosti med slovensko in italijansko stranjo pod nemško upravo. Mestne oblasti so pustile, da spomenik sameva v ruševinah v parku, ki je posejan s pomniki iz vojnih časov.

Nedaleč od ruševin neoklasicističnega templja so leta 1985 postavili lapidarij z vklesanimi imeni 665 Goričanov, ki so jih deportirali med jugoslovansko upravo mesta v maju in juniju 1945. Med njimi je tudi več slovenskih; napačno pa je navedenih več imen ljudi, ki so živeli še dolgo po koncu vojne. Lapidariju so lani dodali prizidek z novimi imeni.

Po Korzu smo nato vozili mimo gledališča Verdi, ki gleda na stavbo, v kateri je bilo uredništvo *Goriškega lista*, slovenskega poltednika, ki ga je urejal mladi Milan Komar. Časopis je izhajal od maja 1944 do konca aprila 1945, spadal je v skupino propagandnih glasil, po za- slugi urednika pa je bil mnogo več: objavljal je kakovostne zapise, podlistke in razmišljanja. ►

Brezno Zalesnika

Brezno Cvetrež s ceste

Uredništvo na Korzu je stražil vojak SNVZ pred morebitnimi napadi fašistov.

Mimo nekdanje bolnišnice usmiljenih bratov na ulici Diaz, kjer je danes videmska univerza in kjer naj bi po nekaterih pričevanjih polkovnik Kokalj iskal zatočišče ob prihodu v Gorico, smo se nato napotili v Grgar.

DRUGA POSTAJA – BREZNO PODGOMILA

Zadnja tuzemska postaja polkovnika Antona Kokalja je zelo verjetno, pa čeprav ni doku-

mentov, ki bi to potrdili, v enem od trnovskih brezen nad Gorico. Vladna komisija za reševanje vprašanj prikritih grobišč je na tem območju označila tri glavna grobišča, to so Podgomila nad Grgarjem, najbolj znano brezno je Zalesnika pri Trnovem, kamor italijanska združenja in organizacije redno nosijo vence, in Cvetrež pri Voglarjih. V vseh treh počivajo posmrtni ostanki tistih, ki so jih aretirali v Gorici, med njimi so slovenski in italijanski vojaki ter slovenski in italijanski civilisti. Neoznačeno in teže dostopno je še Joščevo brezno nedaleč od Grgarja. Iz vseh štirih so pred približno de-

Zvon pri breznu Zalesnika

Brezno Podgomila

Trg Oberdank

Tržaški Narodni dom

setimi leti iznesli nekaj posmrtnih ostankov s površja dna jam.

V Grgar smo se peljali zato, ker je v breznu Podgomila verjetno Kokalj, je najbližje Gorici, na poti za Grgarske Ravne dober kilometer nad Grgarjem, nedaleč od ceste. V evidenco je bilo vpisano pred desetimi leti, nato sondirano, urejeno, ograjeno in označeno, iz njega so, kot rečeno, tudi iznesli nekaj posmrtnih ostankov moških, ki so jih nato prepeljali na mariborsko pokopališče Dobrava. Brezno ima na površju manjšo odprtino, v globino gre 40 metrov.

Na travniku, ki gleda na Sveto Goro, je postavljen križ, na katerem je medeninasta ploščica s podatki. Takole beremo: »164 Grgar, grobišče Brezno Podgomila. Grobišče potrjeno leta 1991. Iznos (delen) triindvajset moških 22. 10. 2013, domnevno vojaki in civilisti italijanske in slovenske narodnosti. Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč oktobra 2017.«

Na travniku nad Grgarjem, v senci dreves, ki so zrasla ob breznu, v zelenju in žvrgolenju sončne majske nedelje smo zmolili za vse, ki so ravno v tistih dneh pred skoraj 80 leti tam našli smrt in grob. Postali smo v tišini.

TRETJA POSTAJA – TRST

Na Oberdankovem trgu

Podali smo se v Trst. Dan sicer ni bil najbolj posrečen, saj je bila ravno tisto nedeljo tekaška prireditev, ki je vse do zgodnjega popoldneva zasedla del mesta ob nabrežju in predvsem obalno cesto. In ravno zato, ker je obisk Trsta brez pogleda na morje zamujena priložnost, smo obisk začeli v Gorici, čeprav je polkovnik Anton Kokalj stanoval in deloval v glavnem v Trstu in bi morala biti naša zadnja postaja v Grgarju.

Iz Gorice smo se tako vozili mimo Štandreža in po Dolu, mimo slovenskih krajev Doberdob, Štivan, Devin, Sosljan, nato po obalni cesti in pod Križem v Trst, po nekoč slovenskih Barkovljah vse do trga Oberdank. Parkirali smo pred deželno palačo in obiskali najbolj znano slovensko postojanko v mestu Narodni dom, ki je po stotih letih spet v lasti slovenske fundacije, pa čeprav bo na prevzem njegovih prostorov treba še počakati. Med zahtevami, ki jih je polkovnik Kokalj posredoval tržaškemu prefektu Coceaniju, je bila tudi vrnitev zgodovinske stavbe Slovincem. Med zahtevami je bilo nadalje odprtje slovenskih šol, kar je ►

Cerkev sv. Ivana

uspelo na Goriškem, na Tržaškem le v zelo majhni meri, pa imenovanje slovenskih županov, sodnikov, zaposlenih v javni upravi. V Trstu pa je uspelo, da so leta 1944 začeli pripravljati slovenske oddaje na radiu Trst. 3. januarja 2024 je poteklo 80 let, odkar je slovenščina začela prihajati na domove iz radijskih sprejemnikov. Radio je domoval v stavbi ob deželni palači na Oberdankovem trgu.

Pri Svetem Ivanu

Podali smo se do nekoč povsem slovenskega mestnega predela Sv. Ivan, peljali smo se po

ulici Giulia, kjer je polkovnik Kokalj stanoval v enonadstropni vili nasproti tramvajske remize, stanovanje je bilo v prvem nadstropju, kjer sta živela tudi njegov svak in pomočnik. V večjo jedilnico, ki je bila v pritličju, je redno zahajala tudi skupina oficirjev. Parkirali smo nedaleč od trga pred cerkvijo, kjer je še danes slovenska maša. Za župnijo odgovarja italijanski župnik, s slovenskim kaplanom pa cerkev ohranja tudi slovensko lice. Pod oltarno sliko sta kipa svetih Cirila in Metoda, na desni strani oltarja je križ, ki spominja na misijon iz leta 1908, na oglasni deski so tudi slovenska obvestila.

Nekdanja kasarna pri Sv. Ivanu

Vila v ulici Monte Cengio

Vojetovi in vodiča pri openskem obelisku

V to cerkev so k maši hodili tudi slovenski vojaki, saj je bila za cerkvijo vojašnica, v kateri so bile nastanjene vse čete SNVZ, ki so bile v mestu, tu je bil tudi sedež glavne rekrutne šole, kjer se je urila večina mobilizirancev. Kasarne, ki je bila v ulici delle Docce, danes ni več. Njen zadnji del so porušili pred nekaj leti, danes so tu šolske stavbe, tudi slovenski vrtec Oblak Niko.

Nedaleč od trga pred cerkvijo je tudi stavba svetoivanskega Narodnega doma, ki je bila Slovincem odtujena, nato dolgo prepuščena propadanju, deželna uprava jo je v zadnjih letih obnovila in bo v kratkem spet slovensko žarišče.

Naslednja postaja je bila bliže mestnemu središču na strmi in ozki ulici Monte Cengio, kjer je bila na številki 5 komanda SNVZ. Organizacijski štab SNVZ je imel svoje prostore v vili, ki stoji na eni izmed tržaških vzpetin. V štabu je bilo približno 15 častnikov, danes je vila spet zasebna hiša.

Pečatnik, ki so ga vojaki darovali polkovniku.

Na poti v mesto smo vozili tudi mimo nekdanje vojaške bolnišnice na ulici Fabio Severo, v kateri je danes študentski dom, slovenska vojaška bolnišnica pa je bila na manjši ulici Cologna, ki pelje vzporedno z ulico Fabio Severo v mestno središče. Naposled smo prišli do najpomembnejšega in najbolj znanega tržaškega trga, na Veliki trg z bajnim pogledom na morje in s Kettejevim "molom San Carlo".

Naš obisk Trsta je bil končan. Na poti nazaj po strmi ulici Commerciale smo si na kraškem robu pri openskem obelisku privoščili najlepši pogled na Tržaški zaliv in na mesto, ki je bilo v zgodovini središče neskončnih političnih, vojaških, diplomatskih, pa tudi gospodarskih, družbenih, etničnih, kulturnih in jezikovnih razprtij. Nato smo se razšli.

Nekaj pred polnočjo sem še prejela sporočilo po elektronski pošti, da so se vsi Vojetovi srečno vrnili v Ljubljano, Kamnik in Škofjo loko.

DODATEK

Poglavje, vezano na ta zapis, se je pisalo, ko je bilo treba besedilu dodajati slikovno gradivo, kar pomeni slike stavb, ki smo jih obiskali. Če sem za Gorico v glavnem vedela, kje so bile v mestu glavne točke, ki so povezane z dogajanjem, o katerem je govor, je bilo za Trst drugače. Že za samo kasarno pri Sv. Ivanu se je po krajšem razmisleku postavilo vprašanje, ali je to bila tista na ulici Damiano Chiesa. Gre za večjo in pomembno vojaško postojanko, kjer je danes policijska šola. No, pa se je izkazalo, da vojašnica, ki smo jo pokazali Vojetovim, ni bila prava, temveč so bili domobranci v nekdanji vojašnici Felice Chiarle na ulici delle Doccie, ki sega v trideseta leta prejšnjega stoletja in je danes ni več. Njen zadnji del so porušili pred nekaj leti, na njenem mestu je več novih šolskih struktur.

Ko smo se podali na ulico Monte Cengio, da bi poslikali stavbo, kjer je bil štab SNVZ,

Goriški list, 31. januarja 1945

Hvaležnost polkovniku Kokalju
Slovenski častniki v Primorju so izkazali zahvalo svojemu poveljniku

Hvaležnost slovenskih narodnih straž v Primorju in potrdilo neomajne zvestobe

V nedeljo, 28. januarja je častniški zbor 1. slov. udarnega polka na Primorskem priredil v Trstu lepo in pomembno slovesnost. Častniki, ki so prišli zastopat svoje tovariše z najrazličnejših postojank na Primorskem, so povabili medse svojega poveljnika g. polkovnika Kokalja, da mu izroče darilo in s tem proslave in poudarijo prvo obletnico njegovega prihoda med primorske Slovence. Zgodovinski dan je bil sicer 12. novembra, ki ga je bil g. polkovnik v manjšem krogu svojih častnikov tudi proslavil, a izročitev darila, ki so mu ga častniki namenili pokloniti, se je zaradi vojnih razmer zakasnila.

Darilo, znak zvestobe in ljubezni, ki jo čutijo častniki in z njimi ves polk do svojega poveljnika, je zamislil ljubljanski arhitekt Vl. Gajšek. Dal mu je obliko pečatnika in z izredno finim čutom za barve in kompozicijo simbolno in umetniško dovršeno izrazil vse, kar so hoteli povedati častniki svojemu voditelju. Pečatnik je izdelala pasarska delavnica brata Žume, medaljon, ki predstavlja argonavtsko barko s simbolom slovenstva na nebu, pa medaljer Stane Dremelj. Vsi kovinski deli, pasovi in stebrišče so pozlačeni, vmesni vložki iz pergamenta, medaljon pa iz slonove kosti. Na pasovih je napis: Ustanovitelju in poveljniku Slovenskega narodnega zbora ob prvi obletnici prihoda na Primorsko častniki Trst 12. novembra 1944. Monogram je izdelan v gotških črkah s slovenskim grbom. /.../

smo v iskanju potrditve, ali današnja številka 5 res ustreza takratni in ali je to prava vila, pozvonili. Odprlo nam je prijazno dekle, ki nam je povedala, da je stavba v lasti njene izvorno judovske družine že vsaj sto let. Pod nemško upravo so vilo zasedli Nemci, več družinskih članov poslali v taborišča, od koder se niso vrnil. Podobna zgodba se je pisala za marsikatero drugo stavbo v Trstu, tudi za vilo, kjer je živel polkovnik Kokalj na ulici Giulia,

pa za prostore slovenske vojaške bolnišnice, kjer je pred prihodom Nemcev domoval judovski dom za starejše občane Pio Gentilomo. Varovance so odpeljali v smrt v taborišča. Po vojni so strukturo znova odprli, tako kot se je judovska družina vrnila v vilo na ulici Monte Cengio. Pred dom Pio Gentilomo na ulici Cologna 29 so letos postavili nov tlakovec spomina. ■

» Sočutje ob ženskih kitah, ob obnemoglem, ki si je skušal s prsti izkopati ročice v svobodo, ter neiztrohnjenih truplih pomorjenih se je spričo medijskega molka in ignoriranja politike spet prevesilo v vsakdanjost političnega pragmatizma in ohranjanja *pridobitev revolucije*. Žrtve so osem let nepietetno v gajbica čakale na pokop. Agonija pobitih se je končala 26. oktobra 2017 z žalno slovesnostjo ob začasnem pokopu na Dobravi pri Mariboru.

Kot žrtve Hude Jame in drugih nad sedemstotih morišč po Sloveniji so tudi rojake v breznu pod Macesnovo gorico na Kočevskem in Rome revolucionarni oblastniki umorili na skrivaj in brez sodb, jih *obsodili na neobstoj* in tako grobo poteptali tisočletno civilizacijsko normo, da si vsak človek zasluži grob in spomin. 3450 rojakov izpod Macesnove gorice zdaj v prostorih Komunale v Kočevju čaka na mrliški list, krste, dostojen individualni pokop in vrnitev v narodov spomin. To jim dolguje demokratična Slovenija, da upraviči svojo ustavno in demokratično zavezo, ki je temelj za mir in spravo med nami in upanje za dostojno življenje prihodnjih rodov. «

PROF. DR. JANEZ JUHANT

ZADNJI DNEVI POLKOVNIKA ANTONA KOKALJA

Ivo Jevnikar

Dr. Tine Velikonja je leta 1998 v razpravi *Smrt kraljevega adjutanta*,¹ ki je bila že omenjena v prispevku Erike Jazbar, zbral razpoložljive podatke o življenju in smrti poveljnika »primorskih domobrancev« oz. Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ), polkovnika Antona Kokalja. Nekatero podrobnosti o njegovih zadnjih dnevih so se medtem dodatno razjasnile, druge, zlasti glede časa in kraja smrti ter »pokopa«, pa ne. V tem prispevku je nekaj doslej neobjavljenih podatkov.

Zadnja slika, ki jo je polkovnik Anton Kokalj poslal ženi iz Trsta in je datirana 22. 11. 1944.

Iz partizanskih virov

Prvo vest o tem, da so predstavniki novih oblasti zajeli polkovnika Kokalja, je objavil *Slovenski poročevalec* 8. maja 1945 – takrat tiskan v Trstu – v krajšem dopisu iz Gorice z naslovom Izdajalcem plačilo za njihovo delo. V njem med drugim beremo: »Naša Narodna zaščita čisti Goriško fašistične in belogardistične mrhovine. /.../ Danes postaja resnica, kar smo vselej trdili in kar nam je tudi v najhujših urah našega pravičnega boja dajalo pogum, da nihče ne bo ušel, kdor se je proti ljudstvu pregrešil, ker je ljudstvo samo najhujši sodnik. Ljudje pomagajo svoji Narodni zaščiti iskati izdajalce in vse, ki so krivi trpljenja in žrtev naših ljudi. Narodni zaščiti v Gorici je padel v roke veliki izdajalec Kokalj, bivši domobranski podpolkovnik. Z njim so prišli v roke pravice mnogi vidnejši belogardistični propagatorji, ki so prišli v Gorico z upanjem, da bodo tu želi večje uspehe. Ljudstvo samo jih je s prstom pokazalo. /.../ Ljudje se dobro zavedajo, da dokler ne očistijo svojih mest poslednjih sovražnikov, bo pot k obnovi domovine in srečnemu življenju dolga in negotova.«²

Nekdanji namestnik goriškega okrožnega načelnika Narodne zaščite (NZ) Franc Hvala je leta 1988 v knjigi o njenem delu na Primorskem napisal: »Narodna zaščita je odkrila nekaj fašističnih in domobranskih zločincev, med katerimi sta bila tudi Anton Kokelj (!) in njegov tajnik Šmid, znana organizatorja domobranstva na Primorskem. Potovala sta s ponarejenimi dokumenti.«³

1 Tine Velikonja, *Smrt kraljevega adjutanta, Zaveza*, letnik VIII, št. 29 (junij 1998), str. 34–45 (dalje: Tine Velikonja).

2 Roži Kandus, Izdajalcem plačilo za njihovo delo, *Slovenski poročevalec*, 8. maja 1945, str. 2. Avtorica (1921–2014) je bila takrat partizanska učiteljica in dopisnica Tanjuga. Na ta dopis opozarja Velikonja v omenjenem članku, vendar nenatančno, saj piše: »Že dan ali dva po aretaciji je bila v Slovenskem poročevalcu objavljena skromna vest: V roke pravice je prišel slovenski izdajalec Toni Kokalj. Ustreljen je bil v Gorici.«

3 Franc Hvala – Peter, *Organizacija in delo Narodne zaščite med NOB na Primorskem 1941–1945 (Prispevek k zgodovini Narodne zaščite na Primorskem)*, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Ljubljana 1988, str. 227. Kot vira tega, a tudi drugih podatkov skupna opomba št. 393 navaja neko poročilo okrajnega načelstva NZ, ki ima sicer po prenosu arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (kasneje: Inštituta za novejšo zgodovino) v Arhiv Republike Slovenije novo signaturo, vendar v njem ni tega podatka, in dva pričevalca. To sta Niko Perko in Ludvik Gabrijelčič.

Francosa Bevca, ki je s pozdravnim govorom odprl svečani miting. Nepristano naraščajoče navdušenje je spremljalo govore tov. Ribarja, tov. Kidriča in tov. Metoda Mikulca.

Naj živi in dela vlada slovenskega ljudstva! To željo, ki jo je primorsko ljudstvo izražalo novi vladi na manifestaciji v Ajdovščini in odkrito maupanje v vsakega člana vlade posebej je jugoslovanskemu svetu in vsem prenašala radijska postaja iz svobodnega Trsta.

«Naj vidi svet sedaj naše zedovoljstvo. Mi pa bomo tudi poskrbeli, da bo videl tudi naše delo. Znali smo se boriti, zato smo zmagnali! Znali bomo delati, zato bomo tudi v drugo zmagnali. Zmagnali nad pomanjkanjem in zmagnali nad sovražnikom, ki smo ga vojaško že poročili.

Tako so govorili v gruč moč po končanem mitingu. Z istimi mislimi se je narod vračal s svojimi zastavami in petjem. Vračal se je v svoje domove širom Primorske povedel onkaj, ki so ostali doma, da nas bodo vodili odšle ljudje, ki nosijo partizanske oznake iz leta 1941, pravi ljudski voditelji. Zgodovinske Ajdovščina je doživela ta dan. Ona Ajdovščina, ki jo je okupator zagrzneno držal in tiranil, ona Ajdovščina, ki so jo primorski partizani pozdravljali z roba še prej osvobojene Angelske gore in Otlice.

Mogočen miting na trgu v Ajdovščini, nemerneno navdušenje primorskega ljudstva, ki je med množico zastav in napisov na pristen, spontan način, kot to znaajo iz Primorci povedalo še to, kar je iz borbe govorilo svetu vna leta.

ta že bile v mestu Trstu. (Beograd, 7. maja).

Izdajakem plačilo za njihovo delo

Nela Narodna Zaščita šteti Gorico fašistične in belogardistične mrhovine. Nemški gospodarji so jih po tolikem svestem hlapčevanju prepustili njihovi usodi in obupanosti niso utegnili niti zbežati, ker jih je prihod naše vojske v mesto prehitel.

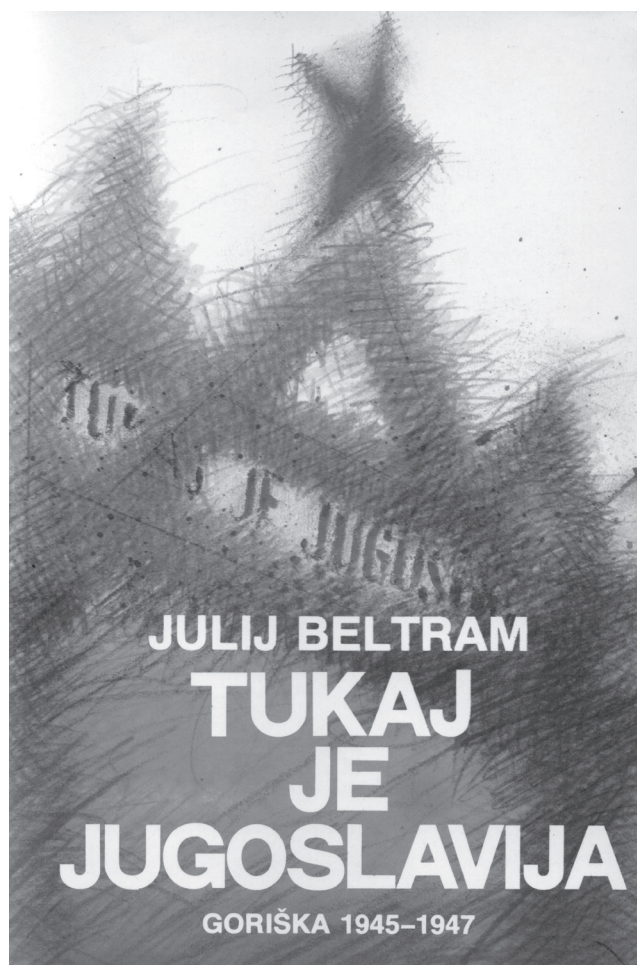
Danes postaja resnica, kar smo vselej trdili in kar nam, je tudi v najhujših urah našega pravičnega boja dajalo pogum, da misle na to ulel, kdor se je proti ljudstvu pregrešil, ker je ljudstvo samo najboljši sodnik.

Ljudje pomagajo svoji Narodni Zaščiti iskati izdajalce in one, ki so krivi trpljenja in štev naših ljudi. Narodni Zaščiti v Gorici je padel v roke veliki izdajalec Kokalj, bivši domobranski podpolkovnik. Z njim so prišli v roke pravice mnogi vidnejši belogardistični propagatorji, ki so prišli v Gorico z upanjem, da bodo tu želi večje uspeha. Ljudstvo samo jih je s pristom pokazalo. Narodna zaščita je obeh zaprla tudi agente iz Gorice in Trsta, še pred nekaj dnevi so ti gonili v zapore nedolžne ljudi, pa naj si bo otroke ali starike. V teh zaporih so se še pred kratkim kazali kot izveščenci v pretepanju in trpljenju našega ljudstva, ki ni hotelo drugega kot svoboda za nas vse.

Ljudje se dobro zavedajo, da dokler ne očistijo svojih mest poslednjih sovražnikov, bo pot k obnovi domovine in srečnemu življenju dolga in negotova. Roži Kandiš

izjava našega ambasadorja v Varšavi

Naš ambasador v Varšavi Božo

Poročilo o aretaciji v Gorici iz Slovenskega poročevalca 8. maja 1945

Spomini Julija Beltrama Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945–1947, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, Koper 1983

Julij Beltram – Janko, ki je bil maja 1945 sekretar goriškega okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in tajnik goriškega okrožnega odbora Osvobodilne fronte, je v svoji rekonstrukciji prvega povojnega obdobja na Goriškem že pred tem, leta 1983, o Kokalju in Narodni zaščiti napisal podobne besede, vendar s pomembnim dodatkom: »Izsledili so tudi nekaj fašističnih in domobranskih zločincev, med katerimi sta bila polkovnik Anton Kokalj in njegov tajnik Šmid, znana organizatorja domobrancev na Primorskem. Oba sta potovala s ponarejenimi dokumenti. Predali so ju OZNI.«⁴

Dr. Boris Mlakar, ki se je s primorskim domobranstvom zgodaj ukvarjal kot zgodovinar, je leta 1982 v knjigi *Domobranstvo na Primorskem* o Kokaljevem koncu v skladu z Geržiničevimi spomini, ki bodo tu še omenjeni, zapisal: »Polkovnik Kokalj se je že v Trstu sprl s svojimi častniki ter ni odšel na ladjo, temveč s svojim avtom proti Gorici. Tam je izginil oziroma ga je po nekaterih podatkih ujela OZNA.«⁵

V svojem temeljnem delu *Slovensko domobranstvo* pa je leta 2003 zapisal le: »/.../ konec aprila 1945 je izginil v bližini Gorice.«⁶ ▶

4 Julij Beltram, *Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945–1947*, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, Koper 1983, str. 29 in 39.
 5 Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*, Založba Borec, Ljubljana 1982, str. 220–221. V op. št. 439 omenja tudi povsem nepreverjene glasove: »O Kokaljevem koncu obstaja še več verzij, npr. da je naredil samomor, da so ga Nemci opili in pustili partizanom itd.«
 6 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945, Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*, Slovenska matica, Ljubljana 2003, str. 130, op. 250.

Strahote grgarskih jam

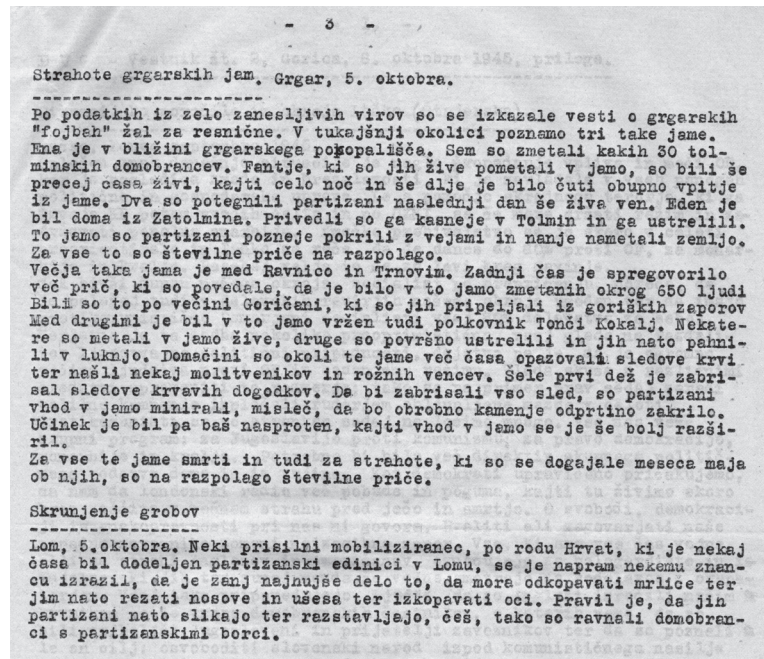
To je naslov kratkega članka, ki je izšel v lističu Gorica, ki je izhajal natipkan v nekaj izvodih kot zbirka nekakšnih agencijskih vesti za izbrane prejemnike. Zanimivo bi bilo raziskati, koliko teh vesti je bilo nato objavljenih v zamejskem in begunskem tisku oz. upoštevanih pri oblasteh. V glavi je zapisano »Dopisni urad Gorica (DUG), 8. oktobra 1945 – Vestnik št. 2«. To publikacijo je urejal dr. Ivan Martelanc (1902–1945), ki je bil v Kokaljevem štabu primorskih domobrancev odgovoren za kulturno-politični odsek, po vojni pa se je v glavnem zadrževal v Trstu, dokler ni Ozna njega in ženo Amalijo (Malči) Grntal 26. oktobra 1945 ugrabila v Ul. Buonarroti v Trstu in odvedla čez mejo, kjer sta »izginila«.

Članek se glasi tako: »Po podatkih iz zelo zanesljivih virov so se izkazale vesti o grgarskih »fojbah« žal za resnične. V tukajšnji okolici poznamo tri take jame. Ena je v bližini grgarskega pokopališča. Sem so zmetali kakih 30 tolminskih domobrancev. Fantje, ki so jih žive pometali v jamo, so bili še precej časa živi, kajti celo noč in še dlje je bilo čuti obupno vpitje iz jame. Dva so potegnili partizani naslednji dan še živa ven. Eden je bil doma iz Zatolmina. Privedli so ga kasneje v Tolmin in ga ustrelili. To jamo so partizani pozneje pokrili z vejami in nanje nametali zemljo. Za vse to so številne priče na razpolago. Večja taka jama je med Ravnico in Trnovim. Zadnji čas je spregovorilo več prič, ki so povedale, da je bilo v to jamo zmetanih okrog 650 ljudi. Bili so to po večini Goričani, ki so jih pripeljali iz goriških zaporov. Med drugimi je bil v to jamo vržen tudi polkovnik Tonči Kokalj. Nekatere so metali v jamo žive, druge so površno ustrelili in jih nato pahnili v luknjo. Domačini so okoli te jame več časa opazovali sledove krvi ter našli nekaj molitvenikov in rožnih vencev. Šele prvi dež je zabrisal sledove

Učinek je bil pa baš nasproten, kajti vhod v jamo se je še bolj razširil. Za vse te jame smrti in tudi za strahote, ki so se dogajale meseca maja ob njih, so na razpolago številne priče.

Skrunjenje grobov

Lom, 5. oktobra. Neki prisilni mobiliziraneec, po rodu Hrvat, ki je nekaj časa bil dodeljen partizanski edinici v Lomu, se je napram nekemu znancu izrazil, da je zanj najnujše delo to, da mora odkopavati mrlice ter jim nato rezati nosove in ušesa ter izkopavati oči. Pravil je, da jin partizani nato slikajo ter razstavljajo, češ, tako so ravnali domobranci s partizanskimi borci.

Gorica, Vestnik št. 2, 8. oktobra 1945

krvavih dogodkov. Da bi zabrisali vso sled, so partizani vhod v jamo minirali, misleč, da bo obrobno kamenje odprtino zakrilo. Učinek je bil pa baš nasproten, kajti vhod v jamo se je še bolj razširil.

Za vse te jame smrti in tudi za strahote, ki so se dogajale meseca maja ob njih, so na razpolago številne priče.⁷

Na katero jamo meri avtor, ni čisto razvidno, verjetno na brezno Cvetrež, ne na Podgomilo. Iz doslej objavljenih podatkov pa v nobeno izmed jam okoli Grgarja maja 1945 niso zmetali toliko žrtev. Morišča in grobišča so raziskovale že zavezniške oblasti in iz njih dvigale posmrtno ostanke žrtev, saj je bilo tisto območje do razmejitve septembra 1947 v cono A Julijske krajine. Komisija Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč (v preteklosti tudi drugače poimenovana) pa je med septembrom in novembrom 2007 pregledala 19 kraških brezen, tudi štiri jame okoli Grgarja in Trnovega (Joščevo brezno, Podgomila, Zalesnika, Cvetrež). Nato je v letu 2013 poskrbela za »sanitarni iznos človeških posmrtnih ostankov« tudi iz teh štirih jam,

7 Strahote grgarskih jam, Grgar, 5. oktobra, Gorica, Dopisni urad Gorica (DUG), 8. oktobra 1945, Vestnik št. 2, str. 3.

vendar le »vidnih« posmrtnih ostankov s površja dna jam, ki jih marsikje prekrivajo odpadki. V Joščevem breznu so našli najmanj 4 žrtve, v Podgomili najmanj 27, v Zalesniki najmanj 30, v Cvetrežu pa najmanj 6 žrtev. Po popisu so človeške ostanke predali v mariborsko kostnico.⁸

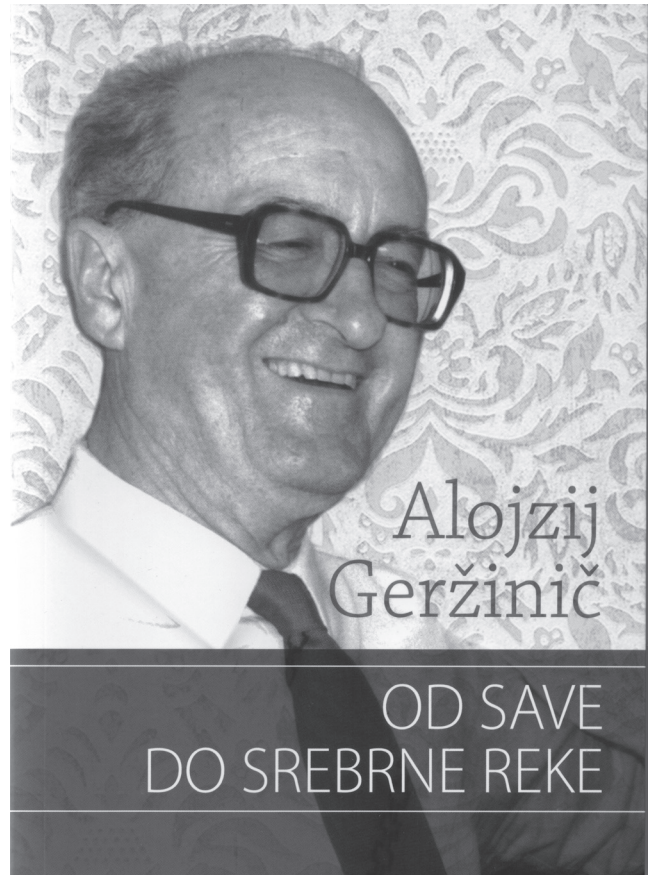
Umik iz Trsta

Prof. Alojzij Geržinič (1915–2008), ki je bil leta 1945 v okviru Slovenskega narodnega varnostnega zbora referent za slovensko šolstvo v tržaški pokrajini, je bil v tesnem stiku s polk. Kokaljem, ki ga je uradno določil za to mesto in mu prve dni januarja ob prvem srečanju naročil: »Postavite mi slovensko šolstvo!«⁹

V spominih iz leta 1972 tako opisuje zadnje vojne dneve v Trstu: »Zadnji dnevi v Trstu so bili polni tistega neizraznega razpoloženja, ko se nekaj privajenega ruši in se v tisoč znakov napoveduje nekaj drugega. Kaj prinašajo spremembe človeštvu, narodu, meni?»

Tiste dni je polkovnik Kokalj sklical častnike. Govoril je o položaju. Skušal je izžarevati gotovost in vojaško odločnost, a so se trdno odrezanim zlogom pridruževali skoro ihteci.

Zbrali smo se še pri maši. Tu se Kokalj ni mogel premagati – jokal je. Videlo se je, kako ga teži odgovornost, in slutiti se je dalo, da tudi negotovost in osamljenost. Med njim in najvišjimi častniki je nato prišlo do preloma. Polkovnik je vodstvo prepustil dr. Kovačiču, sam pa je z avtom odbrzel proti Gorici. Z njim sta odšla Schmied in Jenko. Nikjer še ni popisano, kaj se je na poti zgodilo; kot gotovo pa velja, da so Kokalja zajeli partizani, ga likvidirali in vrgli v jamo.¹⁰ Kokalj je bil takrat star 52 let.

Spomini Alojzija Geržiniča Od Save do Srebrne reke, Mladika, Trst 2015

Geržinič in drugi častniki so se iz Trsta umaknili po morju s konvojem hrvaških in nemških ladij ob enih v noči na 1. maj 1945. Ustavili so se ob izlivu Tilmenta. Angleži so večino kmalu prevzeli, Geržiniča in nekatere druge pa šele po približno dveh tednih »počitnic na mivkasti obali« spravili v taborišče v Ceseni.¹¹

Kot je o tej poti napisal zadnji načelnik štaba primorskih domobrancev, major Rudolf Wagner, se je 1. maja »41 pripadnikov glavnega štaba SNVZ v Trstu priključilo hrvaški mornarici v tržaški luki«. Ob izlivu Tilmenta so se predali Angležem. Glavnina je na svojih ladjah z drugimi prebežniki odplula do Ankone. ►

8 Draško Josipovič, Luka Rozman in Petra Leben Seljak, Sanitarni iznos človeških posmrtnih ostankov iz kraških brez in letih med 2013 in 2017, v: *Nemoč laži, Poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011–2018* (ur. Jože Dežman), Družina, Ljubljana 2019, str. 371–376.

9 Alojzij Geržinič, *Pouk v materinščini – da ali ne? (Delo za slovensko šolstvo na Tržaškem v zadnjih mesecih nemške okupacije)*, Založba Sij, Buenos Aires 1972 (dalje: Geržinič), str. 12. Omenjeno knjižico je avtor pozneje vključil v obsežnejše delo: Alojzij Geržinič, *Od Save do Srebrne reke*, Mladika, Trst 2015. Tam je ta navedek na str. 167.

10 Geržinič, str. 126–127 (v II. izdaji na str. 275). Dr. Kovačič je bil major Jože Kovačič, Schmied je bil nadporočnik Ivan (Janko) Šmid, Jenko pa višji narednik, po drugih podatkih štabni oficir Janez (Ivan) Jenko.

11 Geržinič, str. 127–130 (v II. izdaji na str. 275–278).

Tam so jih spravili v taborišče za nemške vojne ujetnike, nato poslali v taborišče v Tarantu. Tam sta majorja Jože Kovačič in Rudolf Wagner 9. maja predala Angležem spomenico, v kateri sta obrazložila značaj SNVZ, protestirala, ker da so z njimi dotlej ravnali »kot z nemškimi vojnimi ujetniki oziroma celo kot z vojnimi zločinci«, ter zahtevala stik s »kraljevo jugoslovansko vojsko v inozemstvu« ter celo vrnitev k SNVZ v Trst ...¹²

O tem piše tudi le s kraticami podpisani avtor članka iz leta 1972 o primorskih domobrancih nasploh. O Kokalju pravi: »Polkovnik Kokalj je iz Trsta odšel proti Ajdovščini in Gorici. Dejal je, da hoče domobranske posadke odpeljati na zapad. Poročila pravijo, da so ga partizani v Gorici ujeli in umorili.«¹³

Podobno je zapisal takratni podporočnik SNVZ, poznejši univerzitetni profesor v ZDA, Tineto brat Jože Velikonja: »Polkovnik Kokalj se je hotel pridružiti vojakom in je zato v nedeljo 28. aprila s spremstvom odšel iz Trsta in prišel do Gorice. Nameraval je nadaljevati pot do Ajdovščine. V ponedeljek je s presenečenjem ugotovil, da so na cestah partizani. Iskal je pomoč pri nadškofu Margottiju, ki mu v tistih razmerah ni mogel pomagati. Kokalj ni vedel, da so se prav takrat dobrovoljski in domobranski oddelki premikali skozi Gorico proti Furlaniji. Naslednje dni so njegovi spremljevalci našli pot v Furlanijo, on sam pa ni hotel bežati. Tako so ga v Gorici zajeli partizani in ga ustrelili.«¹⁴

Kokaljev svak, poročnik Vladimir (Vlado) Mazi, ki je bil na koncu v tržaškem štabu in se je rešil z ladjo ter potem živel v ZDA, pa je tako navajal Kokaljevo odločitev za pot v Gorico: »Čakam Angleže. Z njimi se dobro poznam. Vedno so hodili na dvor. Jezik obvladam. Komaj čakam, da zagledam prvega,

DOKUMENT ŠTEV. 194 A.

Pričevanje

R. W. ki je nastopil domobransko protikomunistično službo v Trstu meseca junija leta 1944 kot major načelnik štaba pri Slovenski narodni straži za Primorsko ozemlje pod polkovnikom Antonom Kokaljem. o položaju v maju leta 1945.

Dne 1. maja 1945 se je 41 pripadnikov glavnega štaba SNVZ v Trstu priključilo hrvaški mornarici v tržaški luki, kjer so se vršile ogorčene borbe proti tržaškim komunistom, ki so nas napadli. Situacija je postajala od ure do ure kritičnejša, zlasti, ko so začeli komunisti streljati z minometi na ladje in so dve zadeli. Poleg tega so se začela pogajanja med Nemci in komunisti za izročitev ladij in luke, zaradi česar ni preostajalo drugega, kakor da se ukrcamo na nemške ladje, katere so zavzeli hrvaški mornarji, in odplujemo Angležem naproti. Kakor smo videli, so Nemci nameravali vse ladje potopiti. Hrvati so pa na svojo roko odstranili mine in odpluli iz luke. Ko so nemški mornarji to opazili, so tudi oni s svojimi ladjami odpluli z nami. Ob izlivu Taljamenta so nas srečale angleške ladje in nam je bila dana prilika, da smo se Slovenci in Hrvatje takoj predali.

Ostali smo na svojih ladjah in se z vsem orožjem podali v Ancono glede ureditve našega položaja. V Anconi smo se izkrkali, oddali orožje, nato so nas pa brez vsakršnega pojasnila odvedli v zasilno ujetniško taborišče poleg Ancone skupno z nemškimi ujetniki. Ob prihodu v taborišče smo enemu izmed častnikov pojasnili naše dosedanje delo, naš mednarodni položaj in našo politično smer. Prosili smo ga, naj zato izposluje primerne ukrepe za takojšnjo mednarodnemu pravu odgovarjajočo ureditev. Odgovoril nam je, da je taborišče v Anconi samo prehodno ter da se bo stvar uredila v stalnem taborišču. Poleg tega nam je zagotovil, da bo obvestil vse merodajne činitelje.

Tam smo Angležem izročili tole spomenico:

Ob prihodu v taborišče v Taranto si dovoljujemo opozoriti vas na naslednje:

1). Po razpadu Jugoslavije smo se popolnoma podredili našemu političnemu vodstvu v Londonu in vojaškemu vodstvu v domovini (gen. D. Mihajloviću). Vsi Slovenci smo se torej povezali v osvobodilno gibanje ter napovedali splošen odpor in bojkot okupatorju. Ta položaj je zlorabila Komunistična partija Slovenije (KPS) in izvedla osvobodilno gibanje in krvavo internacionalno revolucijo. Zaradi te smeri je odbila od sebe vsa patriotska in demokratska gibanja. S komunisti ni ustvarila ljudske narodno osvobodilne vojske, temveč komunistično milico za izvedbo revolucije med Slovenci. Ker namen KP ni bil osvoboditev naroda, temveč revolucija, zato je KP tudi sodelovala z okupatorjem, posebno tam, kjer so bili na vodstvenih položajih partijski

261

Pričevanje Rudolfa Wagnerja v knjigi Franca Ižanca (ps. Marjana Kocmurja) Odprti grobovi IV., založil dr. Filip Žakelj, Buenos Aires 1971

potem sem rešen. Še v pomoč jim bom in pomagal bom tudi domačim ljudem.«¹⁵

Pričevanje Kokaljevega zadnjega spremljevalca

O Kokalju je leta 1982 izšlo v Gorici kar podrobno geslo v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*, ki se opira tudi na pisanje

12 R. W., Pričevanje, v: *Odprti grobovi IV.* (ur. Franc Ižanec, tj. Marjan Kocmur), Buenos Aires 1971, str. 261–263.

13 P. D. Č., Primorski domobranci, *Tabor*, letnik 9, št. 4 (april 1972), str. 97. Članek brez navedbe vsebuje več delov članka Rudolfa Wagnerja Primorski slovenski domobranci, *Tabor*, letnik 6, št. 4 (april 1969), str. 90–93, kjer pa ni omenjene trditve o Kokaljevi smrti.

14 Jože Velikonja, Umik, *Zaveza*, letnik VIII, št. 28 (marec 1998), str. 38–40.

15 Tine Velikonja, str. 42.

Stavba nekdanje bolnišnice usmiljenih bratov v Gorici. Relief nad vhodom upodablja ustanovitelja tega reda, sv. Janeza od Boga.

Alojzija Geržiniča in Borisa Mlakarja.¹⁶ Pri zbiranju podatkov za geslo sem sodeloval tudi podpisani in 23. aprila 1982 mi je uspelo stopiti v stik z nekdanjim nadporočnikom SNVZ Jankom Šmidom, ki je s Kokaljem delil zadnje dneve. Zanimalo pa me je tudi, koliko ve o Vauhnikovi obveščevalni skupini v Trstu.

Slovenska pomlad je bila še daleč, zato je bilo srečanje v Šiški bolj konspirativno in obljubil sem, da njegovega imena ne bom objavil. Nekaj dejstev iz pripovedi sem veliko kasneje bežno omenil kakemu zgodovinarju, danes pa jo lahko objavim. S Šmidom nisem imel več nobenega stika. Dobesedno sem si o srečanju zapisal:

»Nič kaj vesel ni bil, čeprav zelo prijazen in prijeten. Odločen katoličan in antikomunist, a trdno prepričan v še vedno trajajočo nevarnost komunističnih maščevanj, spletk in terorizira-

nja. Zato njegovo ime absolutno ne sme na dan. O Kokalju povedal, da živita v Ljubljani stara vdova in poročena hči, a odločno odsvetoval, da bi se obrnil nanju, ker da bi jih spravil v strah. Kokaljevega sina so po vojni nekam zvalili in se ni vrnil ...

Šmid je bil uradno Kokaljev tolmač za nemščino (doma iz Železnikov, pred vojno bančni uradnik), v bistvu njegov osebni pomočnik, tolažnik ipd. Kokalj je bil pred vojno adjutant kraljice Marije in konjeniški polkovnik (menda je bil adjutant regenta kneza Pavleta; Tine Velikonja piše, da je bil adjutant mladoletnega kralja Petra, avt. op.).

Kokalj je pil in je imel proti koncu »delirium tremens« (o težavah zaradi alkohola sta pisala tudi Geržinič in Tine Velikonja, avt. op.). Zadnje mesece skoraj duševno odsoten, le formalno poveljeval. Osebno po Šmidovem ►

¹⁶ Ured.(ništvo), Kokalj Anton, v: *Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin Jevnikar), 8. snopič (nato vključen v II. knjigo), Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1982, str. 98–99.

mnenju poštenjak, ki ga je sam imel rad morda kot očeta (to bolj iz besed, ni tako izjavil). Ko so šli z avtom proti Gorici – ne ve, zakaj, Jenkove usode se ne spominja, – je moral Kokalja voditi za roko, ker je bil brez vsake pobude. Dospela sta v Gorico. Najprej sta se skrila v bolnišnico (usmiljenih bratov), kjer Š. dobil civilno obleko (Kokalj že prej v civilu). Svetovali, naj se skrijeta drugam, ker nekdo v hiši ni bil zanesljiv, po mestu pa so že gospodarili partizani. Skušala sta na škofijo, a odklonjena, češ da bi škodovala. Po dveh dneh takega skrivanja sta se brezglavo podala ob Soči proti jugu. Nekje pri Vrtojbi so ju ustavili partizani. Š. trdil, da sta taboriščnika, vendar odvedena in takoj ločena. V goriškem zaporu je Š. skoraj zblaznel zaradi razmer, rešila ga je molitev skozi noč in dan. Slišal je še Kokaljevo vpitje: »Kje je Šmid?« Potem pa nič. Nikoli ni točno zvedel, kje in kako ter kdaj so ga končali.

Š. in drugi ujeti primorski domobranci so kot skupina imeli proces prve dni jan. 46. Obsojen na nekaj let, menda nihče na smrt (stvar je bila bolj zapletena, o tem v nadaljevanju, avt. op.).

Za Golca ipd. ni nikoli slišal. Ve le za V. Vauhniko, ki je prespal pri njem v Trstu, ko se je iz Lj. umikal v Švico.

Skušal bo posredovati rojstne ipd. podatke o Kokalju. Za podrobnosti o smrti oz. ujetju ve le on, zato neuporabne oz. uporabljive ob svojem času po moji vesti.«¹⁷

Pričevanje z goriške nadškofije

Koliko so ti spomini natančni in zanesljivi zaradi minevanja let in prestanega stresa, je seveda vprašanje, v povezavi z drugimi viri pa izkazujejo verodostojnost.

Eden izmed takih virov, ki spet prihaja od

neposredne priče nekaterih opisanih dogodkov, so spomini duhovnika in poznejšega dekana v Kanalu ob Soči Srečka Šuligoja (1923–1997), ki je 10. februarja 1988 napisal, kasneje pa v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe* za leto 1990 objavil spominski zapis o tem, kako je bil kot bogoslovec ob nadškofu Carlu Margottiju, ko so ga partizani maja 1945 prej aretirali, nato pa izgnali v Videm.¹⁸ Izvirni tipkopis je z znanstvenim aparatom leta 2018 objavil dr. Renato Podbersič.¹⁹

Glede Kokaljevega obiska na nadškofiji je Šuligoj zapisal: »Drugo jutro, 1. 5., okrog 9. ure sta prišla dva moža srednje postave, precej v strahu, civilno oblečena. Želela sta govoriti z g. nadškofom. Nista pa hotela se predstaviti. Javil sem nadškofu. ‚Falli passare.‘ (prevod: Naj vstopita!) Bila sta pri njem nekako deset minut in sta tiho zaskrbлено odšla. Nadškof mi pravi: ‚Li conosci?‘ (Ju poznaš?) ‚Mai visti.‘ (Nikoli ju nisem videl.) ‚Uno è il colonnello dei domobranci Kokalj, l'altro il suo vice, capitano. Pensa tu, mi vengono a pregare affinché io li nasconda nel mio palazzo. Risposi, impossibile. Se c'è un luogo male adatto per questo è proprio la casa mia. Passate l'Isonzo, credo che ci sia ancora tempo.‘ (Eden je domobranski polkovnik, drugi je njegov namestnik, stotnik. Pomisli, prišla sta me prosit, da ju skrijem v svoji palači. Odgovoril sem: nemogoče. Če je kak neprimeren kraj za to, je ravno moja hiša. Prekoračita Sočo. Mislim, da sta še v času.) Ta dva nespametna sta mislila, da se bosta skrila bolj varno v domu usmiljenih bratov v via Diaz. Kmalu so ju odkrili, ali sta se sama javila, in sta izginila verjetno v kakšni jami v bližini Grgarja. A o tem se je govorilo pozneje. Sam sem si mislil, v kakšnih rokah so bili njim zaupani domobranci.«²⁰

17 Avtorjev arhiv.

18 Srečko Šuligoj, Aretacija nadškofa Margottija (1.–8. maja 1945), *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1990*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 34–39.

19 Renato Podbersič, Spomini Srečka Šuligoja iz leta 1945, *Dileme*, letnik 2, št. 2 (2018), str. 157–180 (dalje: Podbersič).

20 Podbersič, str. 171–172. V op. 32 Podbersič domneva, da je bilo Kokaljevo truplo odvrženo v jamo Zalesnika pri Grgarju.

Nadškofijski dvorec v Gorici

Še en Kokaljev spremljevalec

Podrobnosti se ne skladajo s Šmidom, bistvo pa. Ostaja še vprašanje, koliko je bilo Kokaljevih spremljevalcev in kaj je bilo z njimi.

Geržinič je omenil Šmida in Janeza (Ivana) Jenka. Šmid je navajal Jenka, vendar se njegove usode ni spominjal. Kokaljeva vnukinja je v intervjuju z Eriko Jazbar omenila Vlada Mazija, a Tine Velikonja je kot četrtega potnika v avtomobilu, ki je Kokalja popeljal v Gorico, predstavil drugega človeka in objavil njegovo podrobno pričevanje. To je bil učiteljiščnik Franc Dragar, ki je bil skoraj sosed Kokaljevih in je spomladi 1944 dopolnil 18. leto. Pozvali so ga v organizacijo TODT, zato se je s pomočjo Kokaljevih raje vključil med primorske domobranci v Trstu. Avgusta 1944 ga je polkovnik zaposlil kot svojega ordonanca. Sobo je dobil v hiši, kjer je v Ul. Giulia prebival Kokalj, in skrbel za

njegove prostore. V jedilnici pa se je za kosila in večerje zbiralo še kakih 20 častnikov.²¹

Dragar je takole pripovedoval Tinetu Velikonji: »V nedeljo, 29. aprila, smo se kasno popoldne odpravili v Gorico. Vozil je tajnik Šmid, v avto sem šel jaz in štabni oficir Janez Jenko. Za pot sem pripravil tudi kovček s civilno obleko. Že v sobi je opazil, kaj name ravam, in je kovček jezno zagnal proč. Sam nisem bil tako prepričan, da civilne obleke ne bomo potrebovali, in sem kovček skril v prtljažnik pod drugo prtljago.

V Gorico smo prišli ponoči, se namestili v hotelu in šli spat. Drugo jutro, v ponedeljek, 30. aprila, zaslišimo ob pol devetih zjutraj alarm. Povedali so nam, da so Nemci zapustili Gorico in to naznanili s sireno. Preoblekli smo se v civilne obleke. Svojo sem dal Šmidu, meni pa so ostale kratke hlače in športna srajca, čevlje smo že tako imeli civilne. V hotelu smo ►

²¹ Tine Velikonja, str. 41.

pustili uniforme, orožje, vse dokumente razen osebnih izkaznic in poiskali vinskega trgovca, ki je stanoval v centru mesta. Na poti do njega se je slišalo streljanje. Priče smo bili, kako je trojica četnikov napadla večjo skupino Italijanov, vojakov Mussolinijeve salojske republike. Čeprav so bili v premoči, si niso upali odgovoriti z orožjem, ampak so poskakali čez ograjo na bližnji vrt.

Gospodinja je praznovala rojstni dan in smo bili deležni slovesnega kosila. Drugih gostov ni bilo, ker je bilo na cesti prenevarno. Trgovec nam je razložil, da pri njem ne moremo ostati: Dovolj prostora imamo, vendar pri meni nocoj niste varni. Če pridejo partizani, bodo prišli pome, če Italijani, pa nič boljše. Kasneje sem izvedel, da so vse odpeljali in zaprli. Gospodar je v zaporu umrl. Pravili so, da si je vzel življenje tako, da je z glavo butal v zid.

Popoldne je šel polkovnik s Šmidom h goriškemu nadškofu Margottiju. Ker ju do večera ni bilo nazaj, so nama svetovali, naj greva v Šempeter in najdeva prebivališče v nekem gostišču. Tam sva povedala, da se vračava iz Trsta, kjer so naju zaprli ob neki raciji. Skušala sva zaspati, pa se ni dalo, ker so spodaj že proslavljali svobodo. /.../

Po kosilu, bilo je 1. maja, je prišla v gostišče, kjer sva bila, starejša gospa in iskala mene. Takrat sva povedala, kdo sva. Bila je škofova kuharica: ‚Polkovnik Kokalj je naročil, da pojdite v splošno bolnišnico. Tam se dobite.‘ (Bolj v skladu s pripovedjo bi se zdelo, da je prišla od vinskega trgovca in da je šlo za bolnišnico usmiljenih bratov, avt. op.)

Na pot sem šel sam. Hčerka mi je na srajco našla slovensko trobojnico. Pomešal sem se med množico. V bolnišnici sem se ustavil pri vratarju in povedal, koga iščem. Partizanov še ni bilo videti. Vrtar mi je odgovoril: ‚Bil je tukaj in vas čakal. Prišla je narodna zaščita in ga pravkar odpeljala.‘

Vrnil sem se v gostišče. Po dveh dneh so

Uradna upodobitev goriškega nadškofa msgr. Margottija

nama lastniki povedali, da postaja pri njih preveč nevarno. Zatekla sva se k jezuitom v Gorico. Tam sta bila že dva profesorja s slovenske gimnazije. Pater Javh²² naj bi imel nekaj z Angleži, vendar je bila Gorica tiste dni izključno v partizanskih rokah, tako da je imel v resnici zveze s partizani. Prosili smo ga, naj nam pomaga in preskrbi dovoljenja za pot prek Soče, da bi šli v Italijo. V soboto, 5. maja, nas je poklical: ‚Sami ste krivi. Partizani so vas že dostikrat pozivali, da prestopite k njim.‘ Odklonil je vsako pomoč in zahteval, da odidemo. Ironija usode je hotela, da so ga partizani čez dan ali dva zaprli in spustili šele po nekaj mesecih. Leta 1948 so ga na znanem jezuitskem procesu obsodili na devet let zapora. Napotili smo se proti Vidmu. Straže niso bile stroge. Šel sem z

22 P. Janez Jauh (1905–1978).

Jenkom. Najin edini dokument sta bili osebni izkaznici še iz časov Ljubljanske pokrajine. Razlagala sva, da je doma vse razbito in greva k sorodnikom. V Vidmu sva se javila Angležem in jim povedala, da hočeva v Italijo. Predali so naju garibaldincem (italijanskim komunistično usmerjenim partizanom, avt. op.), ti pa našim. Mobilizirali so naju tako, da so dali vsakemu puško, od uniforme pa samo tiovko. Jenko je ušel, jaz pa sem bil za telovo že v Avčah in sodeloval pri častni partizanski straži med procesijo. /.../ Po čudni sreči sem se po nekaj mesecih vrnil domov. /.../«²³

Tudi ta pripoved se v podrobnostih razlikuje od prejšnjih pričevanj, a nam pojasnjuje usodo dveh potnikov.

Janez (Ivan) Jenko je pozneje živel v ZDA, vendar o vsej zadevi ni govoril.²⁴ Izmed štirih prvotnih potnikov iz Trsta v Gorico je torej protagonist te žalostne zgodbe izgubil življenje, eden se je podal v begunstvo, eden se je po nekaj mesecih vrnil domov v civilno življenje, Kokaljev šofer in tajnik Šmid pa je štiri leta preživel v zaporih.

Proces v Ljubljani: dve smrtni kazni

Ivan Šmid, rojen 20. septembra 1913 v Železnikih, zavarovalni agent banke Slavije, a tudi študent na Filozofski fakulteti, poročnik (v drugih dokumentih nadporočnik) SNVZ, samski, se je znašel med približno 88.000 ljudmi na Slovenskem, za katere je kljub delno uničeni dokumentaciji ohranjen vpis v »zaporne knjige« taborišč in jetnišnic, ker jim je bila v obdobju 1945–1950 odvzeta prostost.²⁵

Na seznamu pripornikov iz »baze sodišče Ljubljana« je pod številko 1727 kot dan njegovega »pripoda« vpisan 20. maj 1945. Kot vzrok aretacije je zapisano: »osebni tajnik ppolk. Kokalja«, kot dan »odhoda« v Prisilno delavnico pa je naveden 20. julij 1945. Zaslišan je bil 25. junija, ob tem datumu pa je črka »m«.²⁶

Tega zaslišanja v arhivu ni (kot ni nobenega zaslišanja polkovnika Kokalja), Šmidov osebni dosje, ki ga je mogoče vseboval in je obsegal le 21 strani, pa v arhivu ni ohranjen.²⁷

Na seznamu pripornikov v Centralnih zaporih v Ljubljani (vse zapore je takrat upravljala Ozna) je pod številko 2000 kot dan Šmidovega pripoda zabeležen 20. julij 1945, 5. septembra pa je bil poslan v sodne zapore. Prijem je še zabeleženo: »V Trstu pri narodni straži, 19. 1. 44 – 28. 4. 45.«²⁸

Pomočnik načelnika Ozne za Slovenijo, major Mitja Ribičič je namreč 5. septembra 1945 poslal javnemu tožilcu za okrožno mesto Ljubljana 6 tipkanih strani dolgo kazensko prijavo proti »članom organizacijskega štaba SNVZ« in predlagal kazensko postopanje proti sedmim častnikom primorskih domobrancev, med katerimi je bil tudi Ivan Šmid.

Začel se je za današnjega opazovalca presenetljiv sodni postopek. V obsežni mapi s sodnimi spisi so zaslišanja obdolžencev in nekaterih prič, razbremenilna posredovanja, obtožnica, pisni odgovori na obtožnico, zapisnik javne razprave, sodba in dokumenti, ki so ji sledili.²⁹

V gradivu bi proučevalec tega poglavja primorske zgodovine našel zanimive podrobnosti, čeprav je glede zanesljivosti posameznih ►

23 Tine Velikonja, str. 42–43.

24 Janez Grum, ustna izjava 23. oktobra 1990.

25 Za natančen pregled ohranjenih seznamov, evidenc, registrov pripornikov v takratnih slovenskih taboriščih in zaporih glej: Tadej Cankar, Serija Zaporne knjige v arhivskem fondu povojnih organov za notranje zadeve, Vpisniki povojnih taborišč, priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS, v: *Pravica do groba, Republika Slovenija in vojni grobovi, 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč* (ur. Jože Dežman), Družina, Ljubljana 2021, str. 117–133.

26 SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov iz baze sodišče Ljubljana.

27 Za omenjene podatke in dragocene nasvete za iskanje še v drugih fondih se zahvaljujem Tadeju Cankarju iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani.

28 SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo.

29 To gradivo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana: SI ZAL LJU/0085, t. e. 320, Okrožno sodišče Ljubljana, P. E. Ko 512/45, Dolinšek Franc in sokrivci.

izjav treba upoštevati, da so se obtoženci v času, ko življenje ni bilo veliko vredno, pač branili, kot so vedeli in znali.

Javni tožilec je 7. decembra 1945 podpisal obtožnico in jo 4. januarja 1946 še razširil. Javna razprava na okrožnem sodišču v Ljubljani se je začela 5. januarja 1946 ob 8. uri. Prekinili so jo od 13.45 do 15. ure, končala se je ob 19.30. Vse obtožence so na sodišče privedli iz zapora. Kot javni tožilec je nastopal Leon Perhavec. Iz zapisnika tajnega posvetovanja, ki so ga podpisali predsednik senata Viktor Prohinar ter prisednika Miro Geržinič in Karel Urbančič, zapisnikarica pa je bila Fani Hojkar, izhaja, da so sodniki vse sklepe sprejeli soglasno: da se zavrnejo predlagani nadaljnji dokazi, da je stvar »godna za razsojo«, da se sprejmeta izrek o krivdi in izrek o kazni.

Avguštin Vasle (Žalec, 1922) je bil obsojen na smrt z obešenjem. Bil je bogoslovec. Med primorske domobrance je stopil marca 1944 in služboval v Tolminu kot narednik. Gestapo ga je 23. junija 1944 aretiral in poslal v koncentracijsko taborišče.

Franc Cokan (Lahovna, 1896) je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Bil je major jugoslovanske vojske, zaprt v italijanskih taboriščih. V SNVZ je bil od 13. novembra 1943 do 26. junija 1944, ko se je vrnil v Ljubljano. V štabu SNVZ je vodil gospodarski referat.

Franc Dolinšek (Črešnjevce, 1907) je bil obsojen na 15 let odvzema svobode s prisilnim delom. Bil je poročnik bojnega broda, zaprt v italijanskih koncentracijskih taboriščih. V SNVZ je bil od 1. januarja 1944 do 14. septembra 1944, ko je bil odpuščen zaradi spora s polk. Kokaljem. Od februarja do 14. avgusta je bil s činom stotnika načelnik štaba SNVZ.

Drago Šinkovec (Idrija, 1889) je bil obsojen na 20 let odvzema svobode s prisilnim delom. Major jugoslovanske vojske, po okupaciji v nemški in italijanski internaciji. V SNVZ je stopil 28. decembra 1944 v Postojni, kjer je

služboval do 27. aprila 1945, ko je bil odpuščen zaradi »nezanesljivosti«.

Ivan Šmid (Železniki, 1913) je bil obsojen na 20 let odvzema svobode s prisilnim delom. Bil je zavarovalni agent banke Slavije, a tudi študent z osmimi semestri filozofske fakultete. V SNVZ je bil od februarja ali marca 1944 do konca kot vojaški uradnik s činom poročnika (v nekaterih dokumentih nadporočnika). Bil je nekakšen osebni tajnik polk. Kokalja.

Dr. Egon Stare ml. (Trst, 1915) je bil obsojen na 12 let odvzema svobode s prisilnim delom. Odvetnik. V SNVZ je bil od avgusta 1944 do konca. S činom poročnika je vodil pravni referat v štabu.

Dr. Nikolaj Koritnik (Ljubljana, 1919) je bil obsojen na 10 let odvzema svobode s prisilnim delom. Bil je doktor prava, v SNVZ je stopil ob veliki noči 1945 in bil nekaj dni ekonom njegove vojaške bolnišnice.

Vsi so bili obsojeni tudi na izgubo političnih in posameznih državljanskih pravic z različnim trajanjem (od 5 let do trajne izgube), na popolno zaplembo imovine, na solidarno povračilo stroškov kazenskega postopanja in izvršitve kazni (z izjemo izvršitve smrtne kazni!) in »vsak na plačilo povprečnine v znesku Din 3000.-«. ³⁰

Kot zagovorniki so navedeni dr. Ljuba Prenner za Dolinška, Cokana in Koritnika, dr. Josipina Grosman za Šinkovca, dr. Joahim Ražem za Šmida (a kasneje ga je zagovarjal dr. Josip Kamušič) in dr. Anton Švigelj za Stareta in Vasleta.

V sodbi je zapisano, da so obtoženci »v času sovražne okupacije bili pobudniki, organizatorji in člani izdajalske organizacije SNVZ na Primorskem in kot taki sodelovali z okupatorjem s tem, da so:

a) z lažno propagando rušili enotnost slovenskega naroda na Primorskem in s tem ustvarili izdajstvo in odpadništvo od narodno-osvobodilnega pokreta,

30 Za odmev v medijih gl.: Obsodba štaba slovenskih narodnih varnostnih straž, *Slovenski poročevalec*, 9. januarja 1946, str. 3, in Okno v svet, *Slovenski Primorec*, 24. januarja 1946, str. 1.

b) članstvo SNVZ skupno z Nemci pošiljali v borbo proti narodnoosvobodilni vojski in pri tem požigali slovenske vasi, odrejali aretacije in poboje pristašev OF, tedaj v času vojne in sovražne okupacije delovali kot pobudniki, organizatorji ter člani SNVZ, ki je povzročitelj ubojstev, obsodb na smrtno kazen in njih izvršitve, zapiranja, mučenja, prisilnega izseljevanja prebivalcev Jugoslavije v koncentracijska taborišča, v internacije, ter idejno pobujali in organizirali vojaške formacije SNVZ, tedaj formacije, sestavljene iz jugoslovanskih državljanov z namenom podpirati sovražnika in se z njegovim orožjem boriti zoper svojo domovino.«

Nato so opisane še naloge posameznih obtožencev pri SNVZ ter nekatera očitana dejanja.

Zanimivo je, da je Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo javila sodišču, da ni prejela nobene prijave proti sedmim obtožencem.

In zanimivo je tudi to, da se razen Šmida nihče izmed njih ob koncu vojne ni skušal umakniti na varno. Če so vsi podatki resnični, je bil Dolinšek aretiran doma v Ljubljani 24. maja 1945. Cokan se je javil oblastem 13. maja, nakar je bil na svojem stanovanju v Ljubljani aretiran 1. junija. Šinkovec je bil aretiran 3. maja 1945 pri nečaku v Postojni. Stare se je v Trstu sam javil, na svojem stanovanju pa je bil aretiran 11. maja 1945 skupaj s Koritnikom. Vasle je bil aretiran 20. junija 1945 v zbirni bazi Gozd-Martuljek, kjer se je znašel kot povratnik iz taborišča Dachau.

V kazen se je vračunal »zavarovalni pripor«, ki je nastopil z aretacijo na omenjeni datum in uro ter minuto, ki so navedeni v spisu.

Ivan Šmid je na zaslišanju pred preiskovalcem Dragom Gregorinom 8. novembra 1944 izjavil, da je bil aretiran »3. 5. 1945 ob 18. uri v Gorici na cesti«, kar je obveljalo v vseh nadaljnjih dokumentih in se nekoliko bije z že navedenimi pričevanji.

O aretaciji in usodi polkovnika Kokalja, ki se seveda veliko omenja v spisih, pa ne dobimo podatkov.

Presenetljive prizivne sodbe

Vsi obsojenci so se pritožili in vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije v Ljubljani je 8. marca 1946 pod predsedstvom dr. Lavoslava Mastnaka ob sodelovanju sodnikov dr. Vladimirja Rupnika in Josipa Černeta ter zapisničarja Franceta Burgerja po zaslišanju pomočnika javnega tožilca LRS Avgusta Severja odločilo, da se sodba glede Dolinška, Šinkovca, Šmida, Koritnika in Vasleta »v celoti razveljavi in stvar vrne prvostopnemu sodišču v ponovno razpravo in razsojo«.

V utemeljitvi je vrhovno sodišče zapisalo, da je sodba »nepopolna in nejasna, ker glede posameznih obtožencev ne ugotavlja konkretnih dejanj, ki naj bi jih storili posamezni obtoženci. Ne ozira se na ugotovljene funkcije, ki so jih posamezni vršili, in pri tem spričo pomanjkanja drugih dokazov ne ugotavlja, v koliko iz teh funkcij posameznikov izhaja, da so bili odn. da niso bili pobudniki in organizatorji in da odgovarjajo ozir. ne odgovarjajo za vojna zločina, za nasilja, izvršena od pripadnikov SNVZ«.

Glede vsakega iz te peterice je vrhovno sodišče opozorilo na točke, ki bi jih moralo okrožno sodišče natančno preveriti. Očita mu tudi, da ni zaslišalo razbremenilnih prič niti ni preverilo, ali za koga veljajo predpisi o amnestiji. Podčrtalo je še, da vsi obtoženci sploh niso bili člani štaba SNVZ.

Kaj pa preostala dva obsojenca? Cokanovi pritožbi je vrhovno sodišče delno ugodilo, razveljavilo sodbo in na novo razsodilo. Prvotno smrtno kazen je nadomestilo z obsodbo na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom.

Tudi pritožbi Egona Stareta ml. je deloma ugodilo, razveljavilo sodbo in ga obsodilo na 6 let odvzema prostosti s prisilnim delom (sprva je bil obsojen na 12 let).

Za omenjeno peterico sta sledila dva obnovljena procesa pred okrožnim sodiščem v Ljubljani. Pod predsedstvom istega sodnika kot januarja Viktorja Prohinarja (sosodnika ►

Leon Modrijan in Milena Babič, zapisnikarica Mira Žmitek) je ob modificirani obtožbi sodni senat 1. junija 1946 obsodil Franca Dolinška na 4 leta zavora (Babičeva je glasovala proti temu in zahtevala desetletno kazen; prvotna kazen je znašala 15 let), Ivana Šmida soglasno na 5 let (prej 20), Nikolaja Koritnika pa so soglasno »izpustili na prostost«, saj je bil le nekaj zadnjih dni vojne ekonom bolnišnice.

Na obravnavi 20. avgusta 1946 je bil Šinkovec obsojen na 4 leta (prej na 20), Vasle pa na 15 let zavora (prej na smrt).

Sodne prigode sedmerice s tem niso bile končane. Cokana so, recimo, avgusta 1947 pomilostili in septembra zavrnilo naknadno pritožbo javnega tožilca, vendar je vrhovno sodišče FLRJ to anuliralo, tako da se je junija 1948 spet znašel v zaporu, junija 1949 pa je bil spet osvobojen ... Vasletu so leta 1951 kazen znižali na 11 let. Sledili so še drugi postopki in nižanja kazni. Po demokratizaciji je vsaj za Vasleta znano, da je zahteval in leta 1999 na vrhovnem sodišču dosegel tudi razveljavitev sodbe.

Če na koncu pogledamo, koliko časa so omenjeni pripadniki SNVZ, prvotno zelo strogo obsojeni, dejansko presedeli, se nam pokaže ta slika:³¹

Avguštin Vasle – prvotno obsojen na smrt – od 20. junija 1945 do 7. januarja 1953,

Franc Cokan – prvotno smrtna kazen – od 1. junija 1945 do 16. avgusta 1947,

Franc Dolinšek – prvotno 15 let zavora – od 24. maja 1945 do 24. maja 1949,

Drago Šinkovec – prvotno 20 let – od 3. maja 1945 do 29. maja 1947,

Ivan Šmid – prvotno 20 let – od 3. maja 1945 do 3. maja 1949,

Egon Stare ml. – prvotno 12 let – od 11. maja 1945 do 11. maja 1951,

Nikolaj Koritnik – prvotno 10 let – od 11. maja 1945 do 1. junija 1946.

Da se razumemo: Bogu hvala, da so oficirji

Brezno Zalesnika

preživeli, vendar je različnost njihove usode in usode toliko mladih fantov in mož, navadnih vojakov, ki so brez sodbe končali v kraških jamah – tako kot njihov poveljnik polkovnik Anton Kokalj – očitna.

»Nisem bil njegov sodnik ...«

V kazenski prijavi, ki jo je javnemu tožilcu 5. septembra 1945 poslal Mitja Ribičič, je med drugim zapisano: »Če smo našli kakega Primorca v formacijah SNVZ, je bil to človek, ki se je že zdavnaj poživžgal na zavest, da je član slovenskega naroda.«

Šmid – in podobno nekateri drugi – pa je v odgovoru na obtožnico 31. decembra 1945 napisal, da je bil pred vstopom v SNVZ »pregovorjen, da so Nar. straže predvsem zaščita Slovencev proti Italijanom, da notranji politični napori ne pridejo v poštev in da je treba izkoristiti položaj po kapitulaciji Italije in opozarjati novo oblast na slovenske potrebe na

31 SI AS 1931, šk. 1067a, Seznam političnih obsojencev. Na tem seznamu 6216 imen so osebni podatki obsojencev, vključno s podatki o sodbi, kazni in njeni izvršitvi.

Brezno Podgomila

Primorskem«. In še: »Na Primorskem sem ostal do osvoboditve v dobri veri, da kljub neuspehom in izigravanjem s strani okupator-

ja ščitimo po svojih močeh slovenske interese, s poročili, pritožbami, intervencijami. Ob svoji dobri veri, ali morda lahkovernosti, sem se ►

Brezno za Cvetrežem

enega ogibal: lenaril nisem in imel sem dobro voljo.«

Šmid je omenjal tudi svoje slabo zdravje in revščino. Krajevni narodnoosvobodilni odbor iz Železnikov, nekateri znanci in svojci, ki so se pred procesom zavzeli zanj, so poudarjali, da so Nemci vso njegovo družino preganjali: starša in mlajši brat so bili zaprti v Škofji Loki in Begunjah. Mater so po enem mesecu izpustili, oče in brat pa sta bila dva meseca v Begunjah in tri mesece na prisilnem delu na Koroškem. Brat Marjan (7. razred realne) je umrl v Auschwitzu, brat Joško (5. razred klasične gimnazije) je julija 1943 padel kot partizan. Značilno pa je, da nihče ni omenjal brata Klemena (1909–1990) – bil je namreč duhovnik, frančiškan ...

O svojem delu ob Kokalju je Šmid zapisal, da ga je polkovnik sicer predstavljal kot svojega tajnika, vendar nikoli ni delal samostojno, temveč je bil nekakšen ordonančni oficir in član splošne pisarne. Kokalj mu je narekoval tudi »svoja lastna pisma, ker je bil sam zelo nervozen in bolan in ni rad pisal«, prijavljal je stranke, izpolnjeval vojaške potne dovolilnice, priskrboval stanovanja, ni pa bil navzoč pri pomembnejših obiskih civilistov in pri raportih vojakov. Ob adjutantju ga je po jesenski selitvi večine štaba v Postojno spremljal na redkih potovanjih.

O Kokaljevih nalogah je še zapisal: »Pred božičem 1944 je prejel štab od Globočnika (SS in polic. general) uradno sporočilo, da je Kokalj stavljen do nadaljnjega na dopust obenem z enim oficirjem za osebno službo, kot je to navada. Kokalj je pod tem ordon. oficirjem razumel mene. Vse čete, razen one v Trstu, ki je na razpolago štabu, da je že prevzel na Globočnikovo povelje Debeljak,³² ki bo odslej z nemškimi vojaškimi oblastmi korespondiral direktno. Štab v Trstu naj se bavi odslej le s kult.-političnim delom in vodi evidenco o stanju moštva in opreme, a čete se

bodo po drugi strani tudi direktno oskrbovale. Od poveljnikov posameznih čet smo še prejeli poročila o stanju moštva in opreme, od Debeljaka in njegove pisarne pa nič.«

Z Nemci je imel Šmid, kot je sam zatrdil, le službene stike po naročilu predpostavljenih. Z gestapom so imeli le pisemske stike: »SD (Sicherheitsdienst, nacistična varnostno-obveščevalna služba, avt. op.) nam ni zaupal, ker je pri njih še vedno prevladoval vpliv italijanskih agentov in tolmačev, ki so bili poleg tega večji slovenščine ali bili sploh Slovenci v nemški ali italijanski službi, in so nas nadzorovali povsod, posebno politične osebnosti in propagandiste, in pridno obveščali SD. Na SD so deževale razne ital. pritožbe, kar nam je ta potem pridno s svojimi grožnjami vred dostavljala. Odgovori na take pritožbe so bili edini naši stiki z SD, poleg dopisov, kjer smo mi s svoje strani poročali o nasilstvih ital. policistov in MAS-ovcev in uspeli v večini slučajev, posebno popreje, in smo n. pr. odstranili MAS-ovce iz cele goriške pokrajine. Le v par prvih mesecih me je Kokalj poslal tu in tam na SD, naj s pozivom na njega prosim za izpust kakega Slovenca, za katerega so prišli razni poznani ljudje k njemu s prošnjo za intervencijo, ter sem tudi večinoma uspel.«

Šmid je med drugim pisal tudi o raznih intrigah, obtožbah, ki so prihajale iz Ljubljane, in sporih med pripadniki SNVZ, vendar glede na Kokalja »hujših posledic to ni nikdar imelo, ker se je dal od vsakega pogovoriti in je na to pozabil.«

In še Šmidova osebna nota: »Ni mi zaupal stvari, ki se mojega dela niso tikale, razen stvari privatnega in družabnega življenja, v katerem se je navadil na mene, ker sem bil po svojem delu pač v njegovi bližini. Če ga nisem varal, slabo o njem govoril in podobno, ter je on za to vedel ali dal drugim vedeti, je stvar moje narave, ker nisem imel za to povoda niti nisem bil njegov sodnik.« ■

32 Major Janko Debeljak (1895–1957).